

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Кафедра економіки та економічної теорії

Кравчук Ольга Петрівна

**Проблеми розподілу доходів населення України: тенденції
та соціально-економічні наслідки**

спеціальність: 051 - Економіка
освітньо-професійна програма – Аналітична економіка
Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи
ЕАМ-21
О. П. Кравчук

Науковий керівник:
Длугопольський Олександр
Володимирович
д-р екон. наук, професор

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:

«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **В. В. Козюк**

ТЕРНОПІЛЬ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ.....	7
1.1. Еволюція теорій розподілу доходів населення.....	7
1.2. Джерела та структура доходів населення.....	13
1.3. Соціально-економічний механізм розподілу доходів населення.....	19
Висновки до розділу 1.....	29
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.....	32
2.1. Моніторинг основних джерел матеріального добробуту населення України.....	32
2.2. Аналітичні аспекти та соціально-економічні наслідки розподілу доходів населення України в умовах новітніх ризиків.....	40
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ РИНКОВОГО РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ З ВРАХУВАННЯМ СВІТОВОГО ДОСВІДУ.....	52
Висновки до розділу 3.....	64
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасні аспекти суспільно-політичного розвитку України перебувають під впливом низки дестабілізуючих факторів щодо забезпечення процесу оптимального й стабільного формування загальних доходів населення. Звернемо увагу на те, що міграція населення, в тому числі осіб працездатного віку, значно активізувалася після початку повномасштабної війни, водночас спостерігається суттєве падіння реальних трудових доходів переважної більшості населення в Україні через соціально-економічні негаразди, динамічне зростання вартості життя, значне зниження купівельної спроможності, а також через знецінення заощаджень. Всі ці явища досить негативно впливають на суспільний добробут та істотно загострюють проблеми бідності та нерівності. Зазначимо, що потрібною умовою прогресивного розвитку суспільства є органічно-функціональний симбіоз економічного і соціального явищ, що знаходить свою імплементацію у формуванні соціально орієнтованої ринкової економіки, а головне – підпорядкованості реформування економіки суспільним цілям.

Підвищення рівня доходів та зменшення обсягів витрат домогосподарств в сучасних умовах позиціонується важливою проблемою сталого економічного розвитку держави та регіонів. Парадоксально, що зі збільшенням доходів населення зростають якісні показники їхнього життя та посилюється споживання життєвих благ. Існування нерівності в розподілі доходів населення призводить до розшарування суспільства та низки супровідних проблем, зокрема домінуючий поділ людей на заможних і бідних фактично нівелює в Україні наявність середнього класу, який забезпечує в зарубіжних країнах стабільне й ефективне функціонування економіки

Над проблемою нерівномірності розподілу доходів працювали такі зарубіжні вчені, як Л. Гайєк, Дж. Р. Гікс, Дж. Кейнс, Ф. Култер, О. Лоренц, А. Маршал, А. Сміт та ін. Серед українських учених, які досліджували диференціацію доходів, детермінанти бідності й зайнятості населення зазначимо

наступних: І. Волохова, С. Волошина, В. Горин, С. Дембіцький, О. Злобіна, В. Козюк, Н. Костенко, І. Лютий, Т. Моташко, П. Несененко, І. Сидор, А. Скубіліна, О. Шаманська та багато інших. Науковцями добре опрацьовані питання щодо актуальних проблем формування доходів населення, джерел їх походження, методичних підходів до оцінювання ступеня диференціації тощо в умовах соціально-економічних викликів і загроз для населення України.

Високо оцінюючи внесок науковців і практиків у сучасні дослідження проблем формування та розподілу доходів населення, варто підкреслити, що недоцільно прямо копіювати досвід економічно розвинутих країн у цій галузі, а краще звернути увагу на ті, які перебувають у процесі соціально-економічного розвитку країн, які за швидкістю не мають відношення до України. Водночас переважна більшість публікацій розглядає питання, які розглядаються поза завданням побудови економіки знань у нашій країні, тобто без оцінки причинно-наслідкового зв'язку між економічною нерівністю та розвитком людського капіталу. Крім того, в умовах воєнного стану залишаються невирішеними такі питання, як реформування системи соціальної допомоги, удосконалення податкової системи, боротьба з тіньовими доходами, удосконалення механізмів формування доходів місцевого самоврядування.

Мета роботи полягає в дослідженні теоретичних й практичних засад диференціації нерівномірності розподілу доходів населення та економічного розвитку в сучасних умовах розвитку України.

Виходячи з мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- дослідити еволюцію теорій розподілу доходів населення;
- охарактеризувати джерела та структуру доходів населення;
- висвітлити особливості соціально-економічного розподілу доходів населення;
- здійснити аналіз основних джерел матеріального добробуту населення України;

- провести моніторинг й оцінювання показників нерівності розподілу доходів України та країн ЄС;
- обґрунтувати соціально-економічні наслідки для зміни доходів населення українців в умовах новітніх ризиків;
- систематизувати шляхи покращення системи ринкового розподілу доходів населення в економіці України з врахуванням світового досвіду.

Об'єктом дослідження є тенденції розподілу доходів населення.

Предметом дослідження є параметри диференціації доходів населення в Україні в сучасних умовах.

Інформаційною базою роботи є науково-методичні праці, статистичні дані, вітчизняні та зарубіжні періодичні видання, звіти, інтернет-ресурси.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано методи аналізу – при пошуку і ознайомленні з широким спектром наукових матеріалів щодо теми кваліфікаційної роботи; синтезу – при систематизації наукових напрацювань у сфері формування і розподілу доходів населення; порівняльний – при моніторингу показників нерівності розподілу доходів України та країн ЄС; структурно-генетичний – при виявленні наявних проблем у суб'єктів господарювання щодо оптимізації фінансового потенціалу; аргументування – при виробленні шляхів покращення системи ринкового розподілу доходів населення.

Інформаційною основою дослідження є посібники, монографії, статті, збірники конференцій та інші наукові праці, які присвячені розгляду проблематики розподілу доходів населення, а також інформаційно-статистичні дані Національного банку України, Державної казначейської служби України, Державної служби статистики України, Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року тощо.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки, отримані в результаті проведеного дослідження були апробовані у вигляді наукової статті та тез доповідей конференції, зокрема:

Длугопольський О.В., Кравчук О.П. Тенденції у розподілі доходів населення України в умовах ризиків воєнного стану. *Innovation and Sustainability*, 2023. № 3. С. 76–86. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/190>

Кравчук О.П. Заробітна плата у структурі доходів населення. Фінансове забезпечення сталого розвитку. Зб. наук. праць каф. фінансів ім. С. І. Юрія ЗУНУ. 2023. Вип. 3. Т. 2. С. 49–51.

Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 75 сторінок комп'ютерного тексту. У роботі наведено 4 таблиці, 20 рисунків. Перелік використаних джерел містить 74 найменування.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Еволюція теорій розподілу доходів населення

Економічна діяльність, створення адекватних умов для залучення інвестицій та урізноманітнення напрямів діяльності в умовах відсутності значного приросту доходів в період повномасштабної війни здатні зберегти позитивні тенденції, що, першочергово, обумовлюється поліфункціональним характером фінансово-господарської діяльності, яка проявляється у високому рівні автономності та універсальності усіх елементів національного доходу. Зауважимо, що саме дохід тлумачиться як частина сукупного суспільного продукту, в якому відображена новостворена протягом певного звітного періоду в тій чи іншій країні вартість. Імплементация категорії «доходи» та формування ефективної системи управління доходами розпочалося з зародженням та розвитком держави як суспільно-політичного утворення. З урахуванням цього зазначимо, що будь-яка суспільно корисна дія могла сприяти зростанню доходу, саме такий концепт досліджувався протягом багатьох століть [1].

Відповідно до еволюції пізнання суті та економічної і політичної етимології держави та особливостей ринкової економіки змінювалося і уявлення про сутність доходу. Відомий англійський економіст Джон Річард Хікс «визначив різноманітність підходів авторів до сутності визначення доходу, які були досить суперечливими. Відповідно в економічній теорії категорію доходу по різному тлумачать економічні течії (класична, маржиналістська, неокласична маржиналістська, неокласична, марксистська економічні теорії)» [2]. На думку Л. Цулфідіса: «питання формування науки про доходи та системи управління доходами, розвиток наукової думки та тлумачення доходів як економічної категорії, а також формування теоретичних положень про їх суть та природу розпочалося меркантилістами у XVI столітті через пошуки шляхів збільшення доходів сфери обігу, а саме торгівлі. Фізіократи розглядали дохід як ренту, яка

одержана в силу володіння землею і призначена для непродуктивного споживання» [3]. Відзначимо, що представники класичної школи політекономії для цілей розкриття сутності доходів розглядали джерело вигоди отримане і результаті використання суспільно корисної праці, а період активного розвитку науки в царині дослідження доходів припав на XVIII–XIX ст. Отже зауважимо, що історія розвитку теорії доходів налічує певну кількість наукових напрямів та теорій (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Еволюція теорій розподілу доходів

№ п/п	Назва теорії розподілу доходів	Представники
1	Теорія факторного доходу	Ф. Кене, В. Мірабо, А. Тюрго, Дж. С. Мілль, К. Маркс, Е. Берштейн
2	Класична та (неокласична) економічна теорія	В Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж. Б. Сей, (Дж. Б. Кларк, Ф. Хайєк, Г. Хаберлер)
3	Маржинальний підхід у формуванні факторних доходів	К. Менгер, Ф. Візер, А. Маршал, А. Вальрас, В. Парето, Дж. Стіглер
4	Державне регулювання перерозподілу доходів у суспільстві за допомогою фіскальної, економічної та соціальної політики	Дж. Бьюкенен, Дж. М. Кейнс, А. Пігу, Е. Ліндаль
5	Соціальні підходи в теорії розподілу доходів у суспільстві	К. Бюхер, Т. Веблен, М. Туган – Барановський, Й. Шумпетер
6	Сучасні теорії розподілу доходів у суспільстві – ґрунтуються на інституційному підході, пов'язані з дією інститутів, механізмів і економічною поведінкою суб'єктів	Т. Веблен, Р. Коуз, О. Вільямсон, Д. Норт, Дж. К. Гелбрейт, Дж. Роулс, А. Сен

Джерело: [1; 4]

Вивчення теорії розподілу доходів у ринковій економіці було закладено в працях фізіократів. Саме вони вперше в історії економічної думки поділили суспільство на класи за економічним критерієм великих соціальних груп, які беруть участь у створенні та розподілі суспільного багатства [4, с. 16]. Зокрема, Ф. Кене у своїх дослідженнях відзначав: «примноження багатства відбувається лише там, де «працює» природа. Вчений розробив першу модель процесу суспільного відтворення, показавши, що процеси розподілу доходів безпосередньо пов'язані із виробництвом, обміном і споживанням, що відбувається постійно-не відтворення сукупного суспільного продукту, який виробляється, розподіляється й обмінюється між класами. Тобто, фізіократи заклали розуміння безперервності виробництва та показали важливість оптимального розподілу доходів» [5, с. 13].

Вагомою точкою формування та розвитку теорій економічної природи доходу стало також досліджене і обґрунтоване класиками економічної науки А. Смітом та Д. Рікардо трактування поняття, які розглядали дохід як «джерело вигоди не тільки на стадії виробництва продукції у формі скорочення витрат, а й у процесі обміну товарами у формі збільшення обсягу продажів. Окрім того, А. Смітом було виділено три види доходу:

- заробітну плату – як дохід робітників;
- дохід підприємства – як частину вартості, яка створюється робітниками;
- ренту» [6].

Водночас Жан Батист Сей в своїй науковій концепції вартості досліджував підприємницький дохід і відсоток у тандемі, позиціонуючи їх як «джерела утворення доходу. У процесі виробництва беруть участь праця, земля і капітал. Кожен з цих факторів робить свій внесок у виробництво, і цей внесок відображають відповідні факторні доходи» [7, с. 18].

Дж. С. Мілль одним з перших зазначив: «на процеси розподілу, крім економічних, впливають ще інші чинники (тепер їх прийнято називати інституціональними). А розподіл продукту, на його думку, визначається двома основними факторами – конкуренцією і звичаєм. Щодо марксистської концепції

функціонального розподілу доходів, то вона ґрунтується на створенні сукупного національного доходу найманою працею. Тобто, найманий працівник як носій здатності до праці, переносить частину втіленої в засобах виробництва праці на ново- створений продукт, тим самим створюючи нову вартість» [5, с.14].

Сучасна економічна наука фактично представлена трьома основними напрямками думки - кейнсіанством (Дж.М. Кейнс, Дж. Кларк), неокласицизмом та інституціоналізмом. Усі вони суттєво відрізняються за методами дослідження, тематикою та об'єктами дослідження, визначенням ролі та статусу держави в економічному процесі. Американські нові кейнсіанці (С. Харріс, Дж. Кларк та ін.) використали концепцію акселератора, щоб доповнити теорію мультиплікатора Дж. М. Кейнса, довівши, що зростання доходів населення веде до збільшення інвестицій. Іншими словами, підвищення «схильності до споживання» призводить до багаторазового зростання доходів населення. Нові кейнсіанці також запропонували концепцію «вбудованих стабілізаторів», які автоматично функціонують відповідно до стадії розвитку економічного циклу, щоб стимулювати чи гальмувати ділову діяльність і підтримувати певний рівень суспільного доходу [8, с. 135].

Однією з найбільш популярних нині економічних концепцій є інституціональна економічна теорія. Слід зазначити, що інституціоналізм об'єднує багато концепцій і шкіл думки і, таким чином, простежується до різних підходів до визначення ролі держави в економіці. Представники цієї теорії критикували припущення інших наукових шкіл, особливо маржиналізму, з точки зору доходу. Вони стверджують, що ринкові механізми не можуть забезпечити справедливість для різних груп в економіці. Лише тиск на владу є універсальним інструментом досягнення розумного та справедливого економічного порядку в країні.

Крім того, на особливості формування доходів впливає інституційне середовище (формальні та неформальні компоненти), що змінюється під впливом багатьох чинників, пов'язаних із діяльністю різноманітних суб'єктів. Отже, стабільність процесу формування доходів, навіть за умов несприятливої

кон'юнктури обумовлюється його сприйняттям як рушійної сили та мотиваційного фактору суспільного розвитку. Дискусія про дохід як рушійну силу та динамічний фактор суспільного розвитку є саморегулюючою особливістю ринкових систем, що призвело до найбільшого впливу фінансових криз на ті країни, які відчули наслідки банківської діяльності. Криза та недостатні інвестиції, які призведуть до дефіциту капіталу та загальної продуктивності факторів виробництва порівняно з докризовими тенденціями, а також уповільнення впровадження технологій. Тому вигідно інтерпретувати сучасну стадію розвитку світової економічної системи, прискорення темпів науково-технічного прогресу, перетворення старих традиційних ресурсів і технологій виробництва змінюючи функції держави, варто підкреслити, що управління доходами є однією з найважливіших складових національної економічної політики [9].

Показово, що характеристики доходу трансформуються у забезпеченні переходу економічної системи до вищого не тільки кількісного, а й якісного стану; стимулювання максимального використання результатів науково-технічного прогресу, спеціалізації країни у світовому поділі праці, інтеграційних та інноваційних процесів, які визначають особливості здійснення господарської діяльності підприємств. Багатофункціональне значення доходів у даному аспекті обумовлене комплексним співвідношенням між сукупним попитом і сукупною пропозицією, макроекономічними значеннями видів економічної діяльності, соціально-економічним розвитком регіонів. Науковці з урахуванням різновекторного значення доходу як структурного базису економіки достатньо повно розкрили та охарактеризували у різних дослідженнях його системні ознаки: комплексність, функціональність, ієрархічність, інваріантність, комплементарність, емерджентність, стійкість [10].

Слушною є позиція В. Гейця, яка полягає в тому, що «у практиці глобальних трансформаційних перетворень, що відбуваються в багатьох країнах, виявилось, що у процесі реформ і класичний ліберальний підхід, і меркантилізм, кожен з яких не враховує у своїх економічних моделях міждисциплінарність, що

визначається, перш за все, національними та культурними відмінностями, певною мірою ведуть до величезних втрат для суспільства, держави та економіки» [11, с. 22].

З іншого боку, хоча держава бере безпосередню участь у перерозподілі доходів, це не узгоджується з її розумінням її функції як фактора виробництва. Отже, доходи держави позиціонуються як податкові та неподаткові доходи, доходи від операцій з капіталом, доходи від безоплатних і безповоротних переказів з інших держав або міжнародних організацій (кошти, отримані від перерозподілу бюджетних коштів між суб'єктами бюджетної системи в межах території України). Базовий дохід, а також кошти, отримані державою від продажу землі, майна та нематеріальних активів, що належать державі, ми не вважаємо факторним доходом. Інформаційні ресурси мають особливі характеристики в сучасній економіці. Ціна інформації визначається трьома основними факторами: попитом, вартістю та конкурентною ціною. При її визначенні важливу роль відіграє вартість альтернативного використання інформації як ресурсу.

Для аналізу розподілу доходів населення використовуються два методи: побутовий (розподіл доходів між домогосподарствами) і функціональний (розподіл за факторами виробництва). Цей розподіл, який показує, як доходи розподіляються між домогосподарствами, називається домогосподарством. Функціональний розподіл характеризує структуру доходів населення, тобто частку заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, рентних доходів тощо [12].

У процесі ринкової трансформації української економіки процес формування ринкового механізму розподілу доходів став одним із найскладніших і крихких за соціально-економічними наслідками процесів. Неefективність соціально-економічного механізму ринкового розподілу доходів стала однією з причин загострення соціально-економічних протиріч, що в свою чергу призводить до економічних і соціальних криз [13].

Майже всі роки незалежності України полісімейкери дотримувалися основних положень неолібералізму, які були базою для вирішення всіх економічних проблем. Однак саморегулювання вільного ринку виявилось абсолютно неефективним, оскільки неоліберальні ринки призвели до накопичення капіталу та появи економічної еліти, влада якої призвела до втрати всіх демократичних цінностей. Тому функції економічного та соціального регулювання має виконувати держава. У сучасному світі після неолібералізму тільки економічна еліта разом з інтелектуальною та духовною елітою може забезпечити швидкий розвиток цивілізованого населення світу. Всупереч применшенню ролі держави в економіці та концепції націоналізації економіки, слід повністю визнати синергію між ринком і державою.

1.2. Джерела та структура доходів населення

Доходи населення, з точки зору суми грошових коштів і матеріальних благ, одержаних або створених громадянами за відповідний період часу, виступають одним із найважливіших індикаторів, що характеризують рівень соціально-економічного розвитку держави.

Доходи населення доцільно класифікувати за низкою ознак (рис. 1), однак найуніверсальніша класифікація передбачає їх розмежування на факторні і нефакторні доходи. Відповідно, до першої групи відносяться ті, які визначаються згідно з основними факторами виробництва: дохід від затрат праці, дохід від власності та капіталу, а також дохід від самозайнятості (використання і праці, і капіталу). Всі інші доходи – нефакторні. Принагідно зазначимо, що розмежування доходів на факторні і нефакторні ґрунтується на вченні К. Маркса, згідно з яким визначають первинні та похідні доходи. Так, під первинними доходами К. Маркс розуміє «доходи, які формуються на стадії виробництва (дохід робітника – заробітна плата, дохід капіталіста – прибуток, землевласника – земельна рента). Доходи, які не беруть безпосередньої участі у виробництві,

тобто не задіяні у сфері матеріального виробництва, є похідними (вторинними)» [14].

Основну питому вагу в доходах населення становлять доходи у грошовій формі, які можуть бути загальними (до сплати податків та обов'язкових платежів) та наявними (після здійснення вказаних виплат).

У загальному вигляді під грошовими доходами населення розуміється сукупний грошовий дохід, отриманий членами сім'ї у вигляді заробітної плати, доходів від особистої праці та підприємницької діяльності, пенсій, стипендій, дотацій, компенсацій та інших додаткових витрат, відсотків, дивідендів, орендної плати та інші форми. Інші доходи від власності, виручка від реалізації продукції особистого селянського господарства та інші грошові доходи. [15, с. 62].

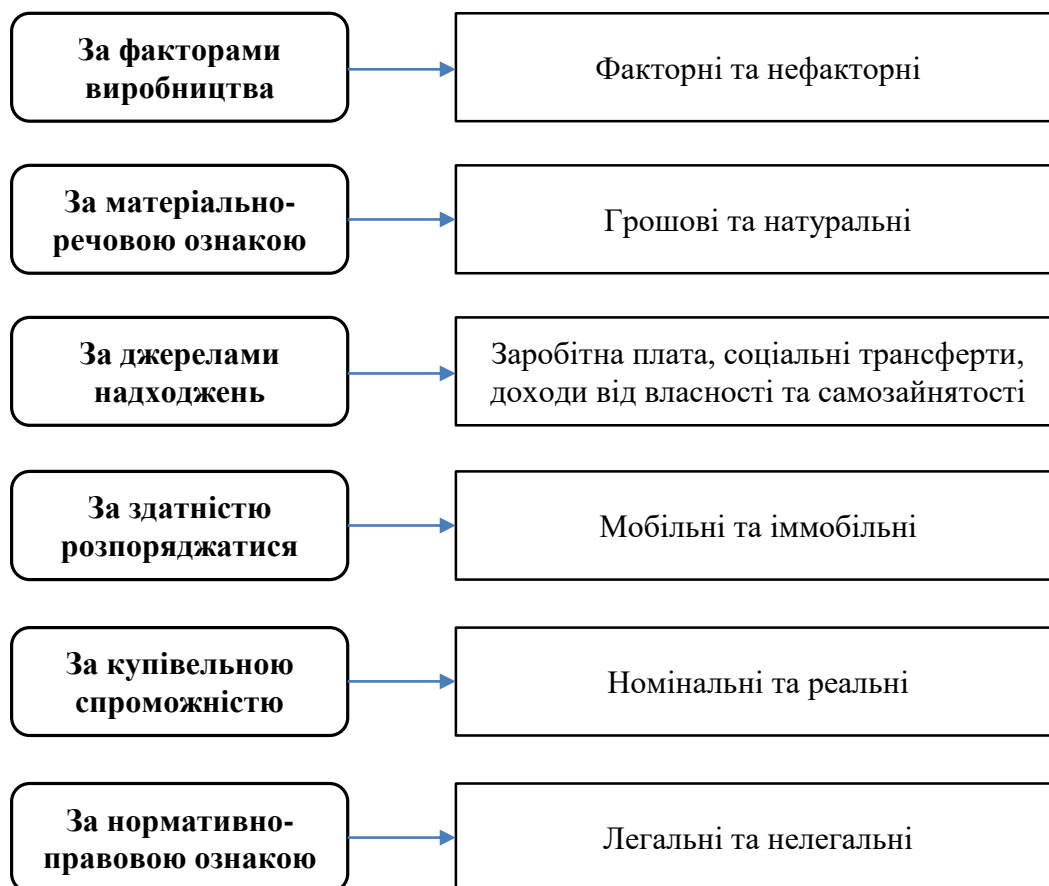

Рис. 1.1. Класифікаційні ознаки та види доходів населення [16]

За матеріально-речовою формою, окрім грошових, вирізняють натуральні доходи. Під якими розуміють надходження природою від підприємств, держави, а

також умовні нарахування від проживання у власному помешканні. До таких доходів також відносять усі надходження продуктів сільського господарства, різні вироби, послуги та іншу продукцію в натуральній формі, отриману з присадибних, садово-городніх наділів, особистого подвір'я, самозаготівель для особистого та сімейного споживання.

За джерелами надходження вирізняють доходи від власності, оплату праці найманого персоналу, надання соціальних трансфертів, безкоштовних та пільгових послуг, доходи від індивідуальної трудової діяльності (самозайнятості), в т. ч. від особистого підсобного сільського господарства. Кожен із вказаних елементів доходів може бути розподілений на складові частини відповідно до форми надходжень (грошові надходження із усіх джерел та негрошові доходи, що містять натуральні надходження та пільги і безкоштовні послуги) [16, с. 60-61].

Добробут людей характеризується сукупним доходом. Основним показником матеріального життя мешканців є загальний дохід, що включає величину фізичних доходів, отриманих від господарства для особистого (сімейного) споживання, та різноманітні грошові доходи. Крім того, загальні доходи включають вартість безоплатних послуг, що надаються з державного та місцевих бюджетів та корпоративних фондів, таких як охорона здоров'я, освіта, транспорт, харчування тощо.

Оплата праці – це винагорода за виконану роботу, а також оплата відпусток, святкових днів (не застосовується в період воєнного стану) та іншого невідпрацьованого часу, заохочення і надбавки, премії та одноразові винагороди, пов'язані з режимом і умовами праці відповідно до законодавства про працю та колективне законодавство. домовленості чекати. Соціальні трансферти або трансфертні платежі — цілеспрямовані операції перерозподільчого характеру, що передбачають передачу державою та некомерційними організаціями (професійними організаціями, релігійними організаціями, благодійними організаціями тощо) ресурсів населенню в грошовій та натуральній формах. Соціальні трансферти можуть надаватися в натуральній і грошовій формі. До

натуральних трансфертів належать товари та послуги, які безкоштовно надаються окремим особам або домогосподарствам за рахунок коштів державного, обласного та місцевих бюджетів або недержавних (громадських) соціальних фондів [17].

Погоджуємося з думкою О. Попрозман, яка полягає в наступному: «у структурі джерел сукупного доходу сімей за останні роки відбулися певні зміни. Частка доходів у вигляді оплати праці, що становить основну частину сукупного доходу сімей, має тенденцію до зниження, збільшується питома вага доходів від особистого підсобного господарства, питома вага інших джерел також має тенденцію до зростання. Використання сукупного доходу, який ураховується в сімейному бюджеті, здійснюється за такими напрямками:

- споживчі витрати;
- податки, збори, платежі;
- інші витрати;
- накопичення.

У процесі реалізації доходів частина їх використовується на споживання матеріальних благ, частина — на споживання послуг, до яких входять освітні та культурні послуги, охорона здоров'я і все те, що формує та дає розвиток трудовому потенціалу. На структуру споживання впливають не лише величина грошових доходів, а й зміни структури населення, підвищення його освітнього та культурного рівня, тобто підвищення якості трудового потенціалу» [18, с. 17].

Я зазначає В. Шевчук: «ринкова ситуація або кон'юнктура будь-якого ринку характеризується співвідношенням попиту, пропозиції та динаміки цін на цьому ринку, які здійснюють прямий вплив на динаміку її розвитку. Таким чином, ціна товару та її рівень є одними зі складових кон'юнктури ринку. Невід'ємною складовою ринку праці є –оплата праці, а саме заробітна плата працівників» [19, с. 119].

Відомим є той факт, що рівень заробітної плати, особливо мінімальної заробітної плати, виступає індикатором рівня життя людей та одним із

параметрів стану ринку праці та національної соціальної політики. Мінімальна заробітна плата в країнах ЄС – це місячна зарплата працівника без вирахування прибуткового податку та внесків на соціальне страхування. Ці відрахування залежать від країни. Євростат публікує національну мінімальну заробітну плату двічі на рік – 1 січня та 1 липня кожного року.

Станом на 1 січня 2022 р. 21 із 27 держав-членів Європейського Союзу у своїй практиці мали національну мінімальну заробітну плату. Зауважимо, що її немає у таких шести країнах: Данії, Італії, Кіпрі, Австрії, Фінляндії та Швеції, адже у них розмір мінімальної зарплати визначається спеціальним колективним договором.

Виходячи з рівня мінімальної місячної заробітної плати, станом на 1 липня 2022 р., країни ЄС можна розділити знову ж таки на три різні групи, а саме:

1. «Країни з національною мінімальною заробітною платою нижче 1000 євро в місяць: Португалія, Греція, Мальта, Литва, Чехія, Естонія, Словаччина, Польща, Хорватія, Угорщина, Румунія, Латвія та Болгарія. Їх національна мінімальна заробітна плата коливалася від 363 євро в Болгарії до 823 євро в Португалії.

2. Країни з національною мінімальною заробітною платою вищою за 1000 євро, але нижчою за 1500 євро в місяць: Іспанія (1166 євро) та Словенія (1074 євро).

3. Країни з національною мінімальною заробітною платою понад 1500 євро в місяць: Люксембург, Бельгія, Ірландія, Нідерланди, Німеччина та Франція. Їх національна мінімальна заробітна плата коливалася від 1646 євро у Франції до 2313 євро в Люксембурзі» [20].

Для порівняння зазначимо, що у 2022 р. США в цій класифікації відносяться до 2 групи країн з мінімальною зарплатою (1210 євро на місяць).

Середній розмір заробітної плати штатних працівників в Україні за період 2018-2023 рр. на початок року та відповідний приріст у порівнянні з аналогічним періодом наведено на рисунку 1.2.

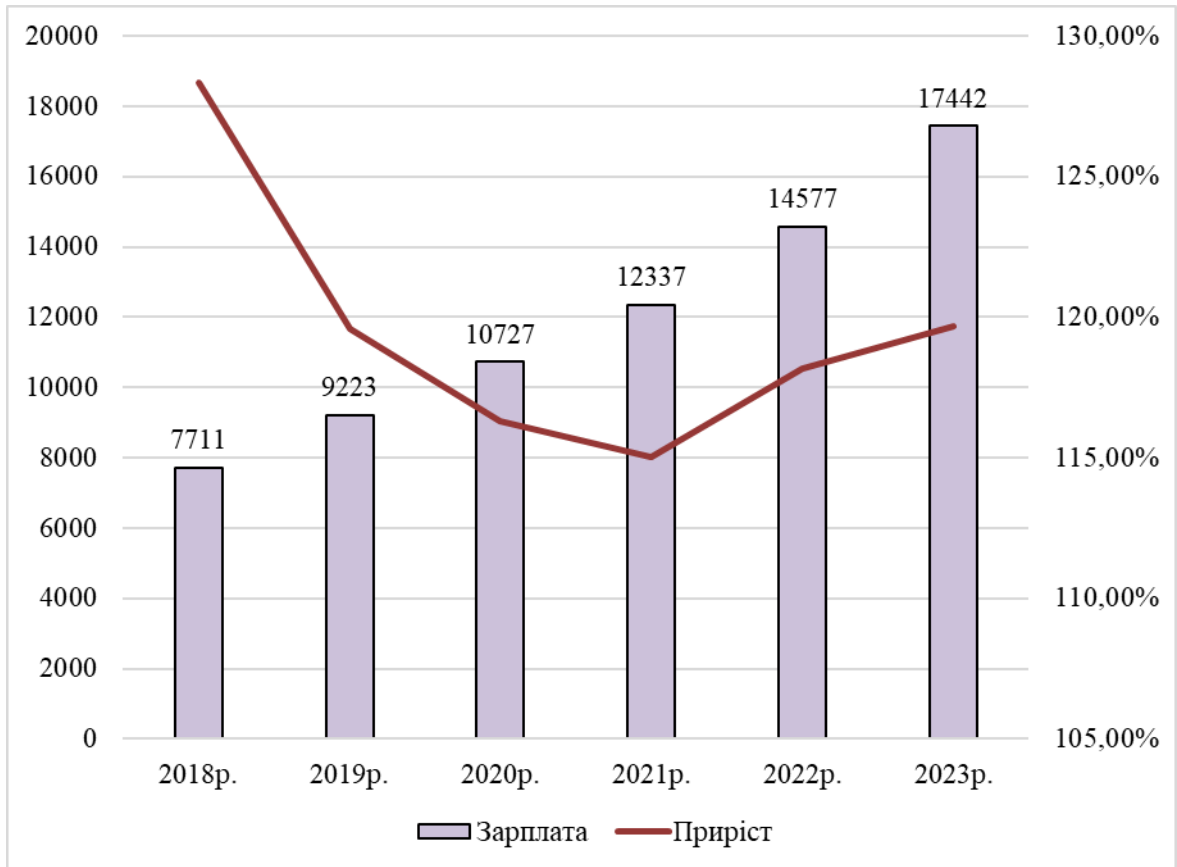

Рис. 1.2. Середня місячна заробітна плата в Україні за станом на 1 січня звітного року, грн [21]

З 1 січня 2023 р. мінімальна заробітна плата в Україні становить 6700 гривень, у перерахунку на європейський курс 163 євро (за середнім курсом євро щодо гривні), відповідно у 2,4 разів менша від найнижчої в ЄС (Болгарія –363 євро) і в 15 разів –від найвищої (Люксембург –2313 євро).

У структурі доходів населення домінують два найважливіші джерела: соціальні та інші трансфертні виплати (33,6%) та заробітна плата (45,9%). Найбільше заробляють працівники фінансового сектора, промисловості, державного управління, інформації та телекомунікацій, науково-технічної діяльності. Існують значні відмінності в розмірі заробітку, пов'язані з географічними особливостями ринку праці. Аналіз показує, що гендерна нерівність існує в оплаті праці, причому гендерна нерівність у оплаті праці зросла на 2,3% у національному масштабі. Найсуттєвіші відмінності в рівнях оплати праці – серед працівників фінансів, мистецтва та спорту. Серед населення

України частка жителів із середньодушовим доходом нижче прожиткового мінімуму становить 29,9%.

Структура сукупних витрат домогосподарств країни вказує: «що 65% витрачається на харчування та оплату житла й комунальних послуг. Витрати населення на: охорону здоров'я – 4,1%, освіту – 1,1%, відпочинок і культуру – 1,6%. Отже, лівова частка витрат здійснюється на відтворення трудового потенціалу і зовсім мізерна на інвестиції у людський капітал» [22].

Сьогодні в суспільстві спостерігається взаємозалежність якості трудового потенціалу та якості життя: з одного боку, покращити якість людських ресурсів можливо за умови покращення освіти, охорони здоров'я, умов життя та праці, іншими словами, за рахунок підвищення якості соціального життя; З іншого боку, якість життя повністю залежить від якості трудового потенціалу працівників.

1.3. Соціально-економічний механізм розподілу доходів населення

Ринкова економічна трансформація, здійснена різними країнами на початку модифікації економічної системи, призвела до посилення диференціації доходів жителів. Невідповідне законодавство та неналежна приватизація державного майна призвели до того, що деякі люди стали багатими, а решта населення збідніло. Керівництво країни має проводити обґрунтовану та помірковану (збалансовану) політику регулювання доходів населення, успішно використовуючи спектр наявних інструментів (такі як фіскальні інструменти – трансфертні платежі та податок на доходи фізичних осіб).

Показник реальних доходів жителів найбільш повно відображає рівень добробуту населення через доходи сім'ї. Сім'я - це перш за все початкова економічна одиниця населення. Це об'єднання людей, засноване на шлюбі або кровному спорідненні, пов'язане спільністю життя, сімейного доходу та спільної відповідальності.

Найважливішою функцією сім'ї є відтворення та виховання дітей, тому економічна основа відтворення сім'ї – сімейний дохід, що має значні економічні вигоди. Якщо ви подивитеся на дохід на душу населення, то найбільш правильною картиною буде не дохід на душу населення в країні, а фактичний склад кожної домогосподарства.

Доходи домогосподарств надходять із різних джерел. Включаючи заробітну плату, дохід від громадського фонду споживання, дохід від кооперативної діяльності, особистий побічний дохід та дохід від особистої трудової діяльності. Усі ці джерела доходів домогосподарств є джерелами праці [23, с. 204].

Частину доходів домогосподарства отримують із суспільних фондів споживання у вигляді безоплатних послуг, грошових виплат і виплат натурою. В основному це пенсії, стипендії, допомоги, будинки престарілих, будинки виховання дітей, дитячі табори відпочинку та дотації на утримання дітей у дошкільних закладах. Цим джерелом користуються в основному багатодітні сім'ї. У процесі його становлення були об'єднані зусилля всього суспільства і кожного працездатного члена сім'ї.

Структура доходів домогосподарств значно варіюється залежно від їх джерела. Це залежить від структури соціальних відносин у країні та рівня розвитку продуктивності. Дохід домогосподарства не повинен бути меншим за прожитковий мінімум, який являє собою набір товарів і послуг, розрахований виходячи з норм і нормативів споживання та забезпечення населення основними засобами існування.

Розмір прожиткового мінімуму не затверджується для забезпечення соціального захисту, а визначається виходячи з фіскальних можливостей країни, тому, якщо в бюджеті бракує ресурсів для коригування та фінансування соціальних виплат і заробітної плати працівників, які залежать від це, розмір мінімального забезпечення прожиткового мінімуму зростатиме швидшими темпами.

Фактично, це призвело до паралельного співіснування в Україні двох диференційованих за розмірами прожиткових мінімумів:

- «законодавчо встановлений у законі про Державний бюджет України на відповідний рік.
- фактичний, щомісяця розрахований Міністерства соціальної політики України для спостереження за динамікою рівня життя (відповідно до методики розрахунку споживчого кошика)» [13, с. 16].

Різниця між фактичним та законодавчо встановленим прожитковим мінімумом більш ніж у 2 рази, що можна спостерігати на рис. 1.3.

Законодавчо встановлений прожитковий мінімум підвищується помірно і регулюється відповідно до фінансових можливостей бюджету. При цьому зміни реального прожиткового мінімуму змінюються лише за рахунок зміни вартості споживчого кошика.

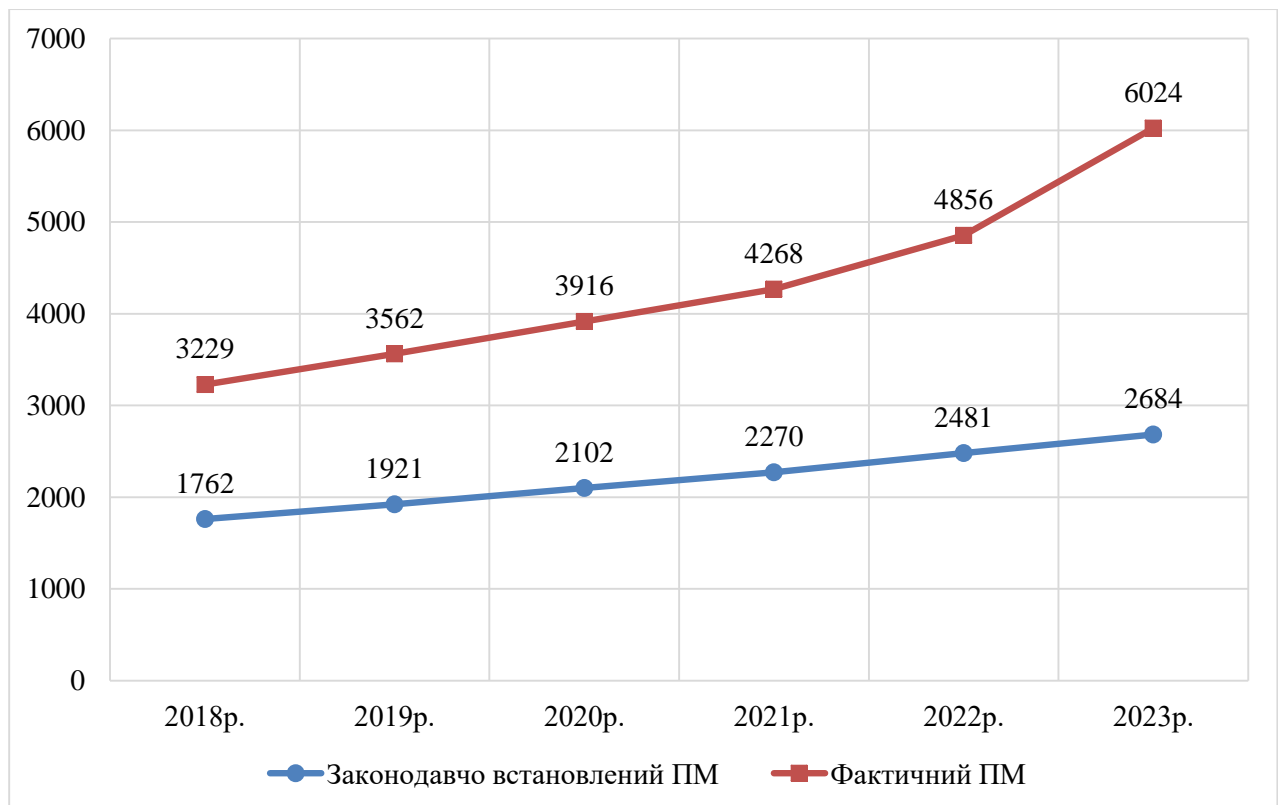

Рис. 1.3. Динаміка прожиткового мінімуму з 2018 по 2023 роки, грн.

[24]

У 2023 році фактичний прожитковий мінімум на 3340 грн вищий за законодавчо встановлений, однак він не відповідає реальній вартості прожиття, з огляду на те, що розрахунок споживчого кошика здійснюється за методикою, яка є застарілою. Про це свідчить як мінімум низка причин:

- «споживчий кошик не переглядається кожні 5 років, як цього вимагає закон;
- норми харчування є значно заниженими у порівнянні із рекомендованими ВООЗ. Здебільшого використовується вуглеводна модель харчування на противагу білково-вітамінній, яка поширена серед економічно розвинутих країн;
- у наборах непродовольчих товарів та послуг не враховуються потреби сучасної людини та життєво необхідні витрати, такі як освіта, житло, зв'язок, медицина. Натомість, є товари та послуги, які вже не актуальні» [24].

Зростання доходів не тільки дозволяє більш повно задовольняти потреби сім'ї, а й змінює напрямок використання та структуру переваг сімейного доходу. При цьому були виявлені і деякі важливі закономірності цього процесу. Харчування займає одне з найважливіших місць у структурі доходів сім'ї. Зменшення його питомої ваги є позитивною тенденцією і свідчить про покращення рівня життя населення. Це пояснюється тим, що витрати на харчування є необхідною основою для виживання людини, визначаються традиційними побутовими потребами населення і найменше піддаються скороченню. Людина відкладає їжу в крайньому випадку, коли всі інші ресурси вичерпані.

Розвиток виробництва, зростання багатства суспільства та його членів призводить до збільшення заощаджень і накопичень, які використовуються для підвищення добробуту та подальшого розвитку виробництва.

Основними каналами доходів населення є:

- «трудові доходи робітників;
- доходи від підприємництва (прибуток);

- доходи від власності;
- доходи від індивідуальної трудової діяльності;
- інші надходження (спадщина, аліменти, гонорар)» [25, с. 79].

Таким чином, під доходами населення можна розуміти загальну кількість грошей і матеріальних благ, отриманих або створених громадянами за певний період часу. Роль доходів визначається тим, що рівень споживання населення безпосередньо залежить від рівня доходів. Їх можна поділити на грошові доходи та доходи в натуральній формі. До грошових доходів населення відносяться всі грошові доходи у вигляді заробітної плати, доходи від підприємницької діяльності, пенсії, стипендії, різні допомоги, відсотки, дивіденди, рента, надходження від продажу цінних паперів та інші форми доходів від власності, нерухомості, сільськогосподарська продукція, різноманітна продукція, доходи від надання різноманітних послуг тощо.

До природного доходу в основному входять продукти, вироблені домашніми господарствами для власного споживання.

Різниця в рівнях доходів на душу населення або на одного зайнятого називається диференціацією доходів. Нерівність у доходах характерна для всіх економічних систем. У процесі переходу від адміністративних директив до ринкової системи посилення диференціації доходів пов'язане з тим, що одні живуть за старими правилами, а інші діють за правилами ринку. економіка. Чим більше населення бере участь у ринкових відносинах, тим швидше зменшується нерівність у доходах.

В умовах переходу до ринкової економіки різко зросла диференціація доходів мешканців, дедалі актуальнішими стали питання соціального забезпечення мешканців у зв'язку зі зростанням цін. Для того, щоб зростання цін на товари та послуги не призвело до катастрофічного падіння споживання та рівня життя, було частково проведено індексацію доходів. Це означає, що заробітна плата, пенсії, стипендії та інші види доходів зростають із зростанням роздрібних цін.

Диференціація доходів відбувається під впливом різних факторів, пов'язаних або незалежних від особистих досягнень, які мають економічний, демографічний і політичний характер. Причини нерівного розподілу доходів включають: відмінності в здібностях (фізичних та інтелектуальних), відмінності в освіті та кваліфікації, старанності та мотивації, професійній ініціативі та схильності до ризику, походження, розмір та склад сім'ї, власність і відмінності в доходах. Позиція на ринку, удача, удача та дискримінація.

Розподіл доходу — стадія відтворення між виробництвом і споживанням. Продукція, що продається на ринку, перетворюється на грошовий дохід. Після віднімання вартості спожитих засобів виробництва залишається грошовий (загальний) дохід, або новостворена вартість, у процесі розподілу якої виникають вертикальні відносини: між державою та членами суспільства, а також між державою та членами суспільства, між підприємствами та їх працівниками, між власниками засобів виробництва та найманими працівниками тощо. У цих зв'язках виявляються різні форми доходу, кожна з яких має своє економічне призначення. Об'єктивно розподіл доходів залежить від новоствореної вартості, яка складається з необхідних продуктів, що використовуються для безпосереднього задоволення потреб виробників, і додаткових продуктів, що задовольняють особисті потреби підприємців і загальносуспільні потреби (розширення виробництва). виробнича, соціальна та духовна сфера, створення заповідників) [26, с. 41].

По-перше, розподіл доходів відбувається між державою та підприємствами різних форм власності. Об'єктом цього розподілу є прибуток - різниця між ціною, за якою підприємство реалізує свою продукцію, і її собівартістю.

Прибуток компанії ділиться на дві частини: одна частина надходить державі, а друга частина — у розпорядженні компанії. Це особлива форма розподілу, яка залежить від існування держави, розвитку суспільного виробництва, фінансування державних програм соціально-культурної діяльності, утримання державного апарату та забезпечення оборони держави.

Водночас у результаті розподілу доходів підприємства повинні мати належні умови для господарсько-фінансової діяльності.

Компанії сплачують податок на прибуток до державного бюджету. Ділова практика в умовах світових ринкових відносин має переважно однаковий принцип розподілу прибутку у вигляді оподаткування. Розмір останнього залежить тільки від розміру прибутку, а сума виведення однакова для всіх. Велике значення має встановлення співвідношення розподілу прибутку між державою та підприємствами. Якщо буде отримано занадто великий прибуток, підприємство втратить мотивацію розвивати виробництво і не матиме шансів покращити умови життя людей у суспільстві. Фактично зруйновано головну ланку суспільного виробництва, від якої залежить доля всього суспільства. Водночас, якщо в країні не буде достатньо коштів, це негативно позначиться на науково-технічному та економічному прогресі всього суспільства. Розвиток фундаментальної науки, нові напрямки технічного прогресу, вирішення багатьох глобальних проблем можливі лише за участі держави та її концентрованого фінансування.

Тому важливим принципом розподілу доходів є встановлення оптимального співвідношення, яке створить сприятливі умови для поєднання соціально-економічних інтересів і корпоративних економічних інтересів [27, с. 19].

Структура сукупного доходу свідчить про політику країни, спрямовану на те, щоб кожна дієздатна людина відповідала за своє матеріальне життя в умовах ринкової економіки. За структурою доходів можна судити про середній рівень життя населення країни. Отже, якщо основну частку доходів складає заробітна плата, то це означає, що тут переважає виробнича діяльність, розвинута сфера послуг, а частка доходів підприємців та особистий капітал і прибуток підприємців забезпечують вільну зайнятість і робочу силу. Частина населення тут отримує основний дохід у вигляді найманих працівників. Співвідношення заробітної плати до загального доходу відображає економічний стан країни. Структура доходів резидентів зазнала значних змін, але ринковою її поки назвати

не можна. Заробітної плати та державних виплат у вигляді різноманітних соціальних виплат, пенсій, стипендій та субсидій недостатньо для нормального життя людей. Це потребує значних коштів з державного бюджету на соціальне забезпечення. Проте збільшення частки соціального забезпечення не лише відображає занепокоєння людей, а й відображає скорочення зайнятості, збільшення частки соціально незахищених груп населення та недоліки поточної національної системи соціального забезпечення.

Формування сукупного доходу резидентів включає виробництво, розподіл, перерозподіл і використання доходів резидентів. Розподіл доходу здійснюється на етапі формування доходу власників факторів виробництва. Індивідуальний розподіл номінального доходу є результатом перерозподілу. Розмір реального доходу залежить від параметрів інфляційного процесу. Основним каналом перерозподілу доходів є державне регулювання цього процесу. Податкова система та державний трансфертний платіж, система соціального забезпечення та страхування тощо. Це свідчить про те, що сучасні держави здійснюють широкомасштабний перерозподіл доходів.

Будь-яка форма державного регулювання складається з матеріалів, інститутів та ідей. Варто зазначити, що соціальне регулювання не є виключною прерогативою держави. Вона передбачає не лише перерозподіл доходів, а й інших показників рівня життя. Метою соціального регулювання є охорона навколишнього середовища та захист прав споживачів. Соціальне регулювання здійснюється підрозділами бізнесу, профспілками, церквами та іншими неурядовими організаціями. Матеріальна основа державного регулювання залежить від національного виробництва та його частки центрального перерозподілу через державний бюджет. Інституційна основа стосується організації процесу перерозподілу та діяльності відповідних установ. Концептуальною основою державного регулювання є теорія, яка набула статусу урядової доктрини, тобто є основою соціальної політики держави.

Соціальні виплати та послуги різноманітні. Вони відрізняються залежно від джерела формування та методу фінансування, а також умов, за яких

фінансування надається колу одержувачів. Грошові соціальні виплати передбачають компенсацію втрати доходу внаслідок повної або часткової непрацездатності, народження дитини, втрати годувальника або роботи (допомога по безробіттю, компенсація витрат на перекваліфікацію та інші виплати безробітним). Грошові соціальні виплати повністю або частково доповнюються безкоштовними послугами в галузі охорони здоров'я, освіти, ЖКГ і транспорту. Усі соціальні трансферти можуть здійснюватися одночасно або виплачуватися періодично протягом визначеного періоду часу. Розмір соціальних виплат може залежати від встановленого законом мінімального середньодушового доходу або заробітної плати. Соціальні трансферти можуть приймати форму податкових кредитів. Усі соціальні виплати реєструються в системах соціального страхування та соціального забезпечення та доповнюються державними благодійними фондами.

На думку А. Семенченко: «прожитковий мінімум – величина достатнього вартісна для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Обсяг прожиткового мінімуму містить два елементи: фізіологічний та соціальний. Фізіологічний мінімум – це вартісне вираження матеріальних цінностей, конче необхідних для її існування. У світовій практиці він становить 85-87% загального прожиткового мінімуму, а решта припадає на соціальну частину – певний набір духовних цінностей мінімально прийнятого рівня життя. Бідність в Україні зумовлена трансформаційними процесами» [28, с. 54].

Перехід від збанкрутілої командно-адміністративної системи до ринкової економіки неминуче супроводжується спадом виробництва, яке є принципово неконкурентоспроможним і неефективним.

Ф. Бургінбон чітко описує те, що він називає трикутником бідність-нерівність-зростання, стверджуючи, що три змінні взаємодіють. У своїй статті він припускає логарифмічну нормальність розподілу доходів і пов'язує зміни в

рівнях бідності з двома різними причинами: (1) ефект зростання, який виникає, коли відбувається пропорційна зміна рівнів доходу, що не обов'язково супроводжується будь-якою зміною відносного доходу та (2) ефект розподілу, що означає зміну в розподілі відносного доходу [30].

Цей підхід можна використати, щоб продемонструвати, що зміни в рівнях бідності можуть бути наслідком або економічного зростання (типовим чином збільшення середнього доходу), або зменшення нерівності доходів.

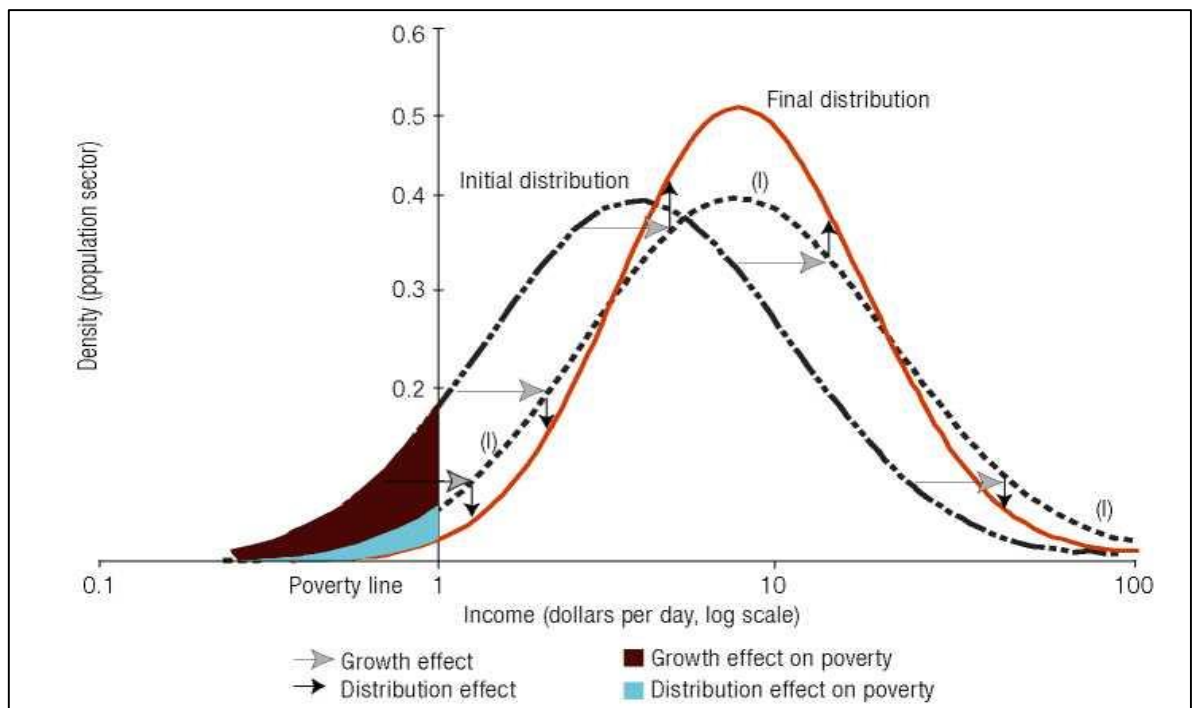

Рис. 1.4. Декомпозиція зміни рівня бідності [30]

Криві на рис 1.4 показують щільність розподілу доходу, представлену на горизонтальній осі в логарифмічному масштабі. Зміщення від початкового розподілу до кінцевого відбувається через проміжний крок, яким є горизонтальне перенесення початкового розподілу на криву (I). Ця зміна являє собою пропорційне збільшення всіх доходів населення внаслідок ефекту зростання.

Програми розвитку ООН передбачають чотири можливі сценарії: «за найгіршим з яких рівень тих, хто живе за межею бідності, та тих, хто може перетнути межу бідності, може сягнути 90,5%, якщо війна затягнеться протягом

наступного року. З цих 90,5%, за найгіршим сценарієм ООН, за межею бідності опиняться 28%, а можуть перетнути межу бідності 62,5%.

До війни за оцінкою ООН за межею бідності жили 2% населення України, а могли перетнути межу бідності 43,4%. Згідно з трьома іншими сценаріями ООН, рівень тих, хто живе за межею бідності, та тих, хто може перетнути межу бідності, може становити 53,8% (4,2% за межею бідності та 49,7% — можуть перетнути межу), 60,9% (6,4% і 54,5% відповідно) або 64,5% (9% і 55,5%).

При цьому в ООН до уваги беруть міжнародний показник бідності – 5,5 дол. США/день (для тих, хто може перетнути межу бідності — від 5,5 до 13 дол. США /день) — а не національний, як у Світовому банку» [29].

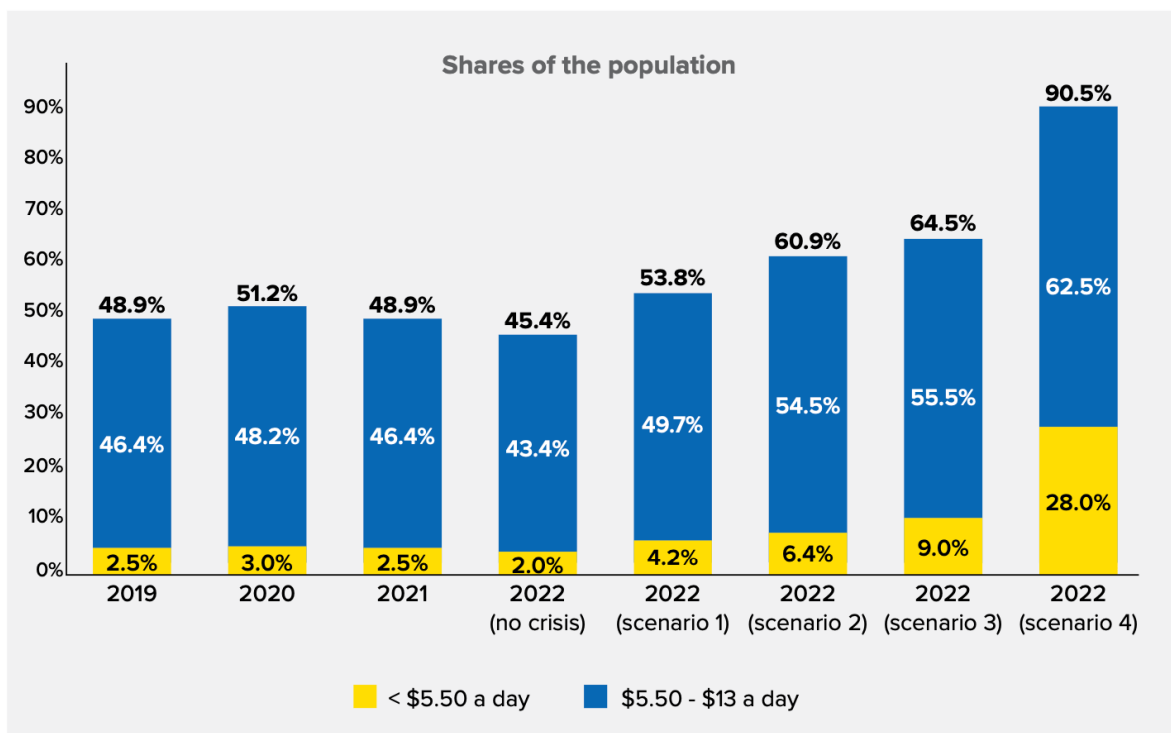

Рис. 1.5. Рівень бідності в Україні за сценаріями ООН [29]

Фактично, через брак практичного досвіду та теоретичного розуміння трансформації ринкової економіки, більшість пропозицій міжнародних фінансових інституцій та іноземних експертів є недостатніми та не враховують специфіку нашої країни на початку реформи, що призвело до багатьох помилок і дисбалансів, а також прорахунків при виконанні управлінських рішень. Ця модель трансформації, заснована на спрощених принципах рекомендованої

ззовні ринкової трансформації, виявилася вкрай деструктивною. Реформи проводилися ціною соціальних втрат, а також були знищені суспільні цінності, переважно запозичені із західних країн. Дисбаланс економічних, соціальних і політичних факторів призвів до появи групи людей, здатних працювати, але доходів яких недостатньо для утримання сім'ї.

Перехід до багатоінституційної економіки легалізував комерційну діяльність людей, яка раніше була заборонена, і змінив структуру тіньової економіки, яку можна визначити як економічну діяльність, приховану поза державним контролем, яка приносить більше переваг, ніж легальна сфера з наступних причин. ухилення від сплати податку на прибуток, приховування об'єктів оподаткування, заборонена діяльність.

Тіньова економіка призвела до масових втрат бюджетних ресурсів, суттєвих розбіжностей у рівнях доходів населення, неможливості створити сприятливе інвестиційне середовище, підірвала стабільність грошового обігу, знизила рівень контролю за соціально-економічними процесами. Завдяки комплексному запровадженню державного регулювання економічних відносин та продуманій законодавчій політиці можна усунути негативні тенденції тіньової економіки та покращити поточну ситуацію.

Висновки до розділу 1

Хоча держава безпосередньо бере участь у перерозподілі доходів, це не узгоджується з розумінням її функції як фактора виробництва. Тому ми не вважаємо факторними такі доходи держави: податкові та неподаткові доходи, доходи від операцій з капіталом, безоплатні та безповоротні перекази з інших країн чи міжнародних організацій, а також кошти, отримані державою від продажу землі, майна та відповідних нематеріальних активів.

Інформаційні ресурси мають особливі характеристики в сучасній економіці. Ціна інформації визначається трьома основними факторами: попитом, вартістю та конкурентною ціною. У її визначенні важливу роль відіграє вартість

інформації як альтернативного використання ресурсу. Для аналізу розподілу доходів населення використовуються два методи: розподіл домогосподарств і функціональний розподіл. Цей розподіл, який показує, як доходи розподіляються між домогосподарствами, називається домогосподарством. Функціональний розподіл характеризує структуру доходів населення, тобто частку заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, доходів від оренди тощо.

Об'єктивно розподіл доходів залежить від новоствореної вартості, яка складається з необхідних продуктів, що використовуються для безпосереднього задоволення потреб виробників, і додаткових продуктів, які задовольняють особисті потреби підприємців і загальні потреби суспільства.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

2.1. Моніторинг основних джерел матеріального добробуту населення

Благополуччя є складним, розпливчастим поняттям, що має багатоаспектну природу, оскільки характеризується симбіозом соціальної та економічної доміант, одна з яких є механізмом досягнення цілей іншої, коли соціальні показники досягаються за рахунок економічних факторів, і навпаки. На формування добробуту населення впливають різноманітні фактори, серед яких важливими вважаються економічні, соціальні та політичні. Економічні чинники відіграють визначальну роль. До них належать темпи економічного зростання, рівень тіньової економіки, інфляція, зовнішньоекономічні чинники тощо. До соціальних чинників відносять згуртованість суспільства та його готовність відстоювати свої інтереси і права, отримувати гідний рівень освіти та культури, високий рівень охорони здоров'я. Серед політичних виділяють ефективність діяльності уряду, визначеність пріоритетів розвитку держави та органів місцевого самоврядування в ракурсі їхнього дотримання тощо.

Для статистичного вивчення та оцінювання поняття добробуту населення використовують дані переписів населення, адміністративні дані Державної служби зайнятості, вибіркові обстеження та модульні опитування домогосподарств стосовно їх доходів, витрат, умов життя, звітності підприємств та організацій, дані відомчих реєстрів (списків) фізичних та юридичних осіб [31].

Доцільно оцінити добробут населення України за допомогою різних показників, зокрема ВВП на одну особу, рівня номінальної та реальної заробітної плати, доходів та видатків населення тощо.

Актуальність статистичного оцінювання добробуту населення посилюється у період воєнного стану, а також економічних та соціальних перетворень. І оскільки в Україні війна, то одним з найважливіших завдань

державної політики постає збереження добробуту громадян на належному рівні, а тому і реальне розуміння стану економічного розвитку.

Важливими індикаторами рівня розвитку добробуту, які слід розглянути в динаміці, є чисельність наявного населення, зайнятість та його трудові доходи за даними з офіційного сайту Державної служби статистики України (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Динаміка чисельності населення та його зайнятості і доходів в
Україні у 2017-2022 роках**

	2017р.	2018р.	2019р.	2020р.	2021р.
Середньорічна чисельність наявного населення, тис. осіб	42485,5	42269,8	42027,8	41745,3	41589
Природний приріст, скорочення (-) населення, тис. осіб	-210,1	-251,8	-272,3	-323,4	-442,3
Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб	17854,4	17939,5	18066	17669,8	17182,9
Зайняте населення у віці 15-70 років, тис. осіб	16156,4	16360,9	16578,3	15915,3	15610
Зайняте населення із числа економічно активного населення, %	90,5	91,2	91,8	90,1	90,8
Кількість найманих працівників підприємств (установ, організацій), тис. осіб	6706,2	7088,7	7418,8	7379,5	7423,4
у відсотках до зайнятого населення, %	41,5	43,3	44,8	46,4	47,6
Доходи населення, млрд. грн	2652,1	3248,7	3744,1	4045,2	4698,6
на 1 особу, тис. грн	47,3	58,4	69,1	74,7	86,0
Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників, грн	7103,8	8864,6	10496,8	11591,2	14014,2

Джерело: [32]

Проаналізувавши дані таблиці 2.1, можна простежити поступове зменшення чисельності українського населення. Таким чином, з 2011 по 2021 рік загальна чисельність населення скоротилася на 4,1 млн осіб, або на 9%. Зменшення пов'язане в основному з природним скороченням населення, показник якого у 2021 році становив 442 300 осіб. Багато в чому це пов'язано з продовженням військових дій на сході країни, які почалися в 2014 році. За офіційними наявними даними Державної служби статистики України, найбільше випадків смертей у 2021 році припадало на хвороби системи кровообігу та пухлини. Це, у свою чергу, негативно вплинуло на чисельність робочої сили,

включаючи економічно активне населення, а особливо зайняте населення. За аналізований період зменшилася також чисельність економічно активного населення на 17,8%, з них зайнятого населення – на 18,8%. Чисельність працюючих на підприємствах (в установах і колективах), які становили майже половину працюючих, скоротилася на 17,4%. Але з номінальним доходом жителів все навпаки: з 2011 по 2021 рік він зріс у 3,8 рази, а дохід на душу населення – у 4 рази. Середньомісячна заробітна плата штатного працівника також мала тенденцію до зростання, збільшившись у 5 разів.

За офіційними даними Державної служби статистики України, на дату Всеукраїнського перепису у грудні 2001 року населення України становило 48,5 млн осіб. За оцінками Інституту демографії та проблем якості життя НАН України, населення України на 1 січня 2022 року становило 42 мільйони осіб, а на серпень 2023 року – 36,3 мільйони осіб, у тому числі на територіях, контрольованих українською владою людей – 31,5 млн осіб [33]. У системі оцінки добробуту жителів показники доходів і витрат посідають одне з домінуючих місць. Саме дохід характеризує економічний статус особи чи сім'ї. Однак цей показник можна вивчати лише в тісному взаємозв'язку з вартісними показниками. Розглянемо структуру доходів і витрат населення України.

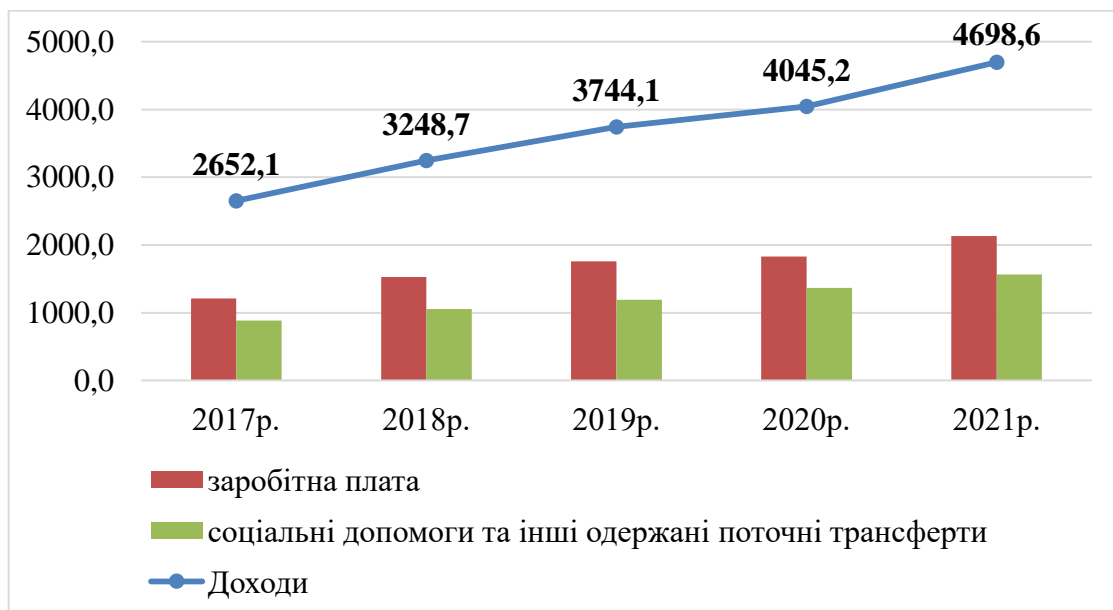

Рис. 2.1. Динаміка доходів населення та їхніх основних складових, млрд. грн. [32, 33]

Ми бачимо з малюнка. 2.1, що заробітна плата є основним джерелом доходів і фактором, що визначає добробут людей.

У структурі доходів населення України станом на 2021 рік переважає частка заробітної плати - 45,4%, яка спрямовується в більшості на придбання товарів та послуг - 92% від усіх витрат населення у 2021 році (рис. 2.2), що свідчить про актуальність проблеми низького рівня життя в Україні.

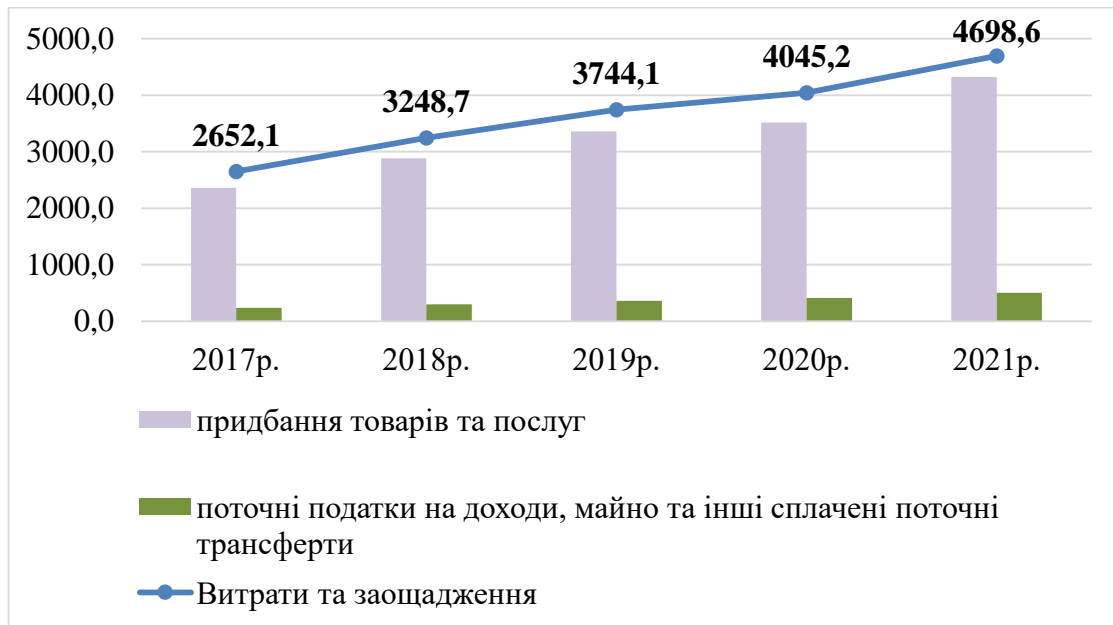

Рис. 2.2. Динаміка витрат населення та їхніх складових, млрд. грн. [32, 33]

При цьому досить важливою складовою доходів населення є соціальна допомога та інші отримані поточні трансферти, які становили 33,3% усіх доходів у 2021 році. Такий аспект свідчить про те, що «в середньому третина доходів населення поповнюється за рахунок грошових виплат і допомог від держави, оскільки у складі населення є велика кількість пенсіонерів та малозабезпечених громадян, котрим необхідна соціальна допомога» [34].

Середня зарплата в Україні у першому кварталі 2023 року склала 15 436 грн, у другому кварталі – 17176 грн. Таким чином, середня зарплата у першому півріччі 2023 року сягнула 16 306 грн.

Порівнюючи відповідні показники першої половини звітнього 2022 року, констатуємо, що середня зарплата фактично збільшилась на 15,1%.

В той же час, з урахуванням даних інфляції за досліджуваний період, середня зарплата фактично зменшилась на 3,6%.

У доларовому еквіваленті згідно з офіційним курсом НБУ середня зарплата у першій половині 2023 року дорівнювала 446 дол. США (проти 479 дол. США у першій половині 2021 року).

Топ-5 секторів економіки із найвищими середньомісячними зарплатами:

- 1) інформація та телекомунікації – 36 544 грн.;
- 2) фінансова та страхова діяльність – 32 944 грн.;
- 3) авіаційний транспорт – 28 177 грн.;
- 4) професійна, наукова та технічна діяльність – 21 862 грн.;
- 5) державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 20 506 грн [35].

Для оцінки матеріального забезпечення непрацевдатного населення України слід проаналізувати ефективність функціонування вітчизняної пенсійної системи. Для цього розглянемо динаміку показника оплати праці та пенсійного забезпечення в динаміці за 2011-2023 рр. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Показник оплати праці, пенсійного забезпечення та коефіцієнти заміщення в Україні

Період, рік	Мінімальна пенсія, грн	Мінімальна заробітна плата, грн	Середня заробітна плата, грн	Середня пенсія, грн	Кількість пенсіонерів, млн. осіб
2011	750	941	2639	1151,9	13,7
2012	822	1073	3032	1253,3	13,8
2013	894	1147	3274	1470,7	13,6
2014	949	1218	3475	1526,1	13,5
2015	949	1218	4207	1581,5	12,1
2016	1074	1378	5187	1699,5	12,3
2017	1247	3200	7105	1828,3	11,9
2018	1373	3723	8867	2479,2	11,7
2019	1638	4173	10504	2645,7	11,5
2020	1769	4723	11597	3083	11,3
2021	1934	6500	14018	3507,5	11,1
2022	2093	6700	14857	3991,5	10,8
2023	2361	7100	17442	4662,6	10,7

Джерело: [36]

Як бачимо, мінімальний розмір пенсійної виплати за період 2011-2023 рр. підвищився з 750 грн до 2361 грн або в 3,15 рази. Середня пенсійна виплата на початку 2023 року становила 4662,6 грн, що у 1,17 рази більше рівня 20122 року. Однак спостерігаємо тенденцію скорочення чисельності пенсіонерів у майже 1,3 рази у 2023 році по відношенню до 2011 року. Показники номінального зростання пенсій формально стверджують про високу ефективність функціонування пенсійного страхування України, однак за одночасного зростання цін на продукти та лікарські препарати така ситуація не може вважатися адекватною. Варто зауважити, що важливим є «не рівень доходу, а ті можливості, які він дає. Зростання пенсій, насамперед, обумовлено дією інфляційного чинника і має слабкий зв'язок із динамікою розвитку економіки в країні» [37]. Крім того, динаміка пенсійних виплат впродовж десятиліття дає підстави припустити про значний вплив на них суб'єктивного та політичного чинника. Водночас зазначимо, що середньомісячній заробітній платі було притаманне рівномірне зростання (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Темпи приросту обсягу середньомісячної та мінімальної з робітної плати і середньої та мінімальної пенсії за 2018-2022 рр., % [32]

Середній розмір пенсії за аналізований період зростав нерівномірно і менш активно за середньомісячну зарплату; наголосимо, що в 2021 р. середній розмір пенсії фактично зріс в 1,14 рази (відповідно, середній розмір заробітної плати - в 1,21 рази). Відтак коефіцієнт зростання розміру мінімальної пенсії за 2018-2022 рр. становив 1,38 раза, а мінімальної заробітної плати – відповідно 1,76 раза, що свідчить про незбалансованість залежності між ключовими параметрами життя населення України. Рівень життя населення досить суттєво залежить від їхньої купівельної спроможності, що є узагальнюючим статистичним показником. Оцінка купівельної спроможності населення здійснюється за вартістю продуктового кошика, який розраховується на основі витрат на продукти харчування. Динаміка вартості продуктового кошика та його аналогічне співставлення з основними соціальними стандартами є «індикатором матеріального добробуту населення країни, що вказує на якість доходів різних соціальних груп. Дані розрахунків на основі вибіркового обстеження умов життя домогосподарств свідчать, що вартість продуктового кошика має тенденцію стабільного зростання» [35], (рис. 2.4).

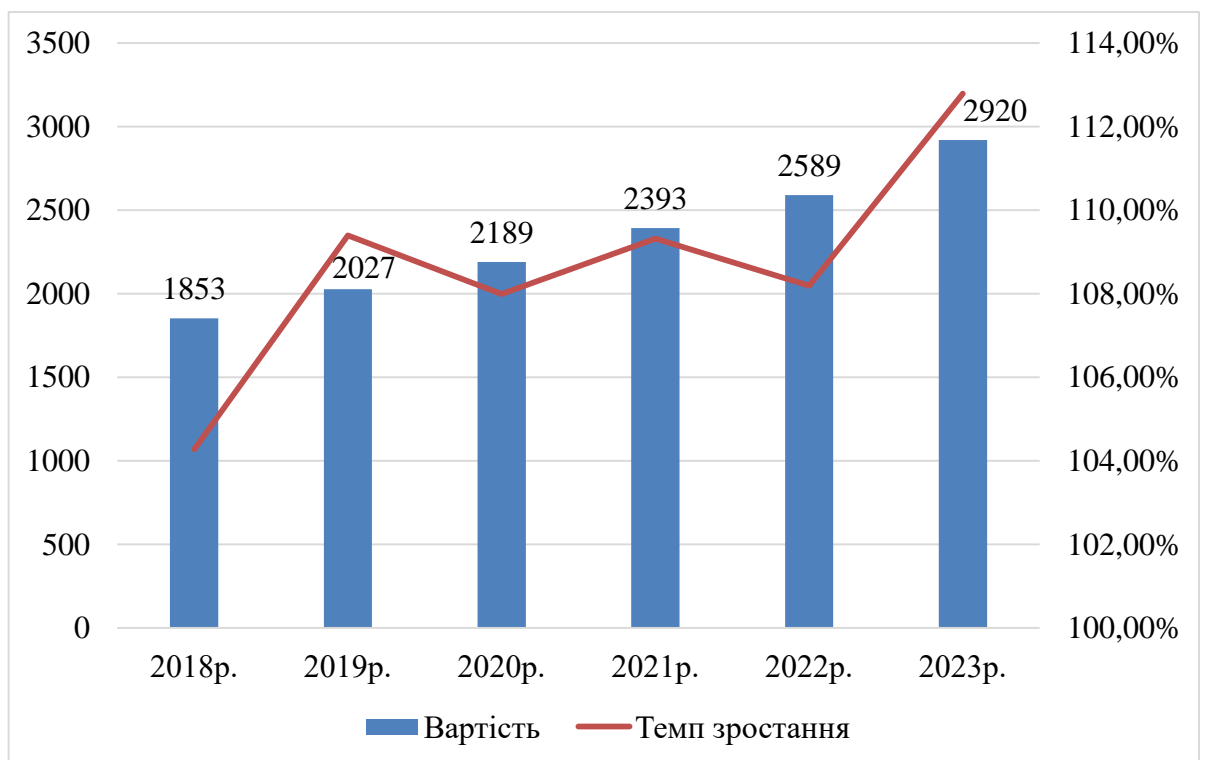

Рис. 2.4. Динаміка індикаторів вартості продуктового кошика на місяць у розрахунку на 1 особу, грн [32]

Відзначимо, що темп зростання вартості продовольчого кошика демонструє стабільну зростаючу тенденцію порівняно з динамікою зростання реальної заробітної плати населення. Позитивним можна вважати той факт, що з 2020 року реальна заробітна плата зростала швидше за вартість продовольчого кошика, що свідчить про покращення купівельної спроможності населення.

За результатами порівняння вартості одних і тих же продуктів в різних країнах і відсотку від доходу, що віддається за базову продуктову корзину людиною, яка отримує мінімальну заробітну плату визначили, що у такому рейтингу Україна посіла 40 місце (рис. 2.5). Найвигідніше співвідношення цін на продукти до мінімальної зарплати в Австралії, Великобританії і Ірландії. В цих країнах продуктовий кошик становить від 7 до 7,3% від визначеної місцевими органами мінімальної оплати праці.

Рис. 2.5. Порівняння витрат на продуктивний набір у співвідношенні х мінімальними зарплатами в різних країнах світу в 2021 році, % [38]

Темпи приросту важливих соціально-економічних показників у аналізованих періодах засвідчили про послідовність державної політики в забезпеченні потреб населення України. Дійсно, найбільший приріст середньої зарплати спостерігався в 2021р. (20,9%), найменший в 2022 р. – 4%, що пов'язано з війною в Україні. Подібна ситуація притаманна зростанню середньої пенсії, саме тому встановлено, що найвищий приріст спостерігався у 2021р. – 13,8%, найнижчий, відповідно, в 2019 р. – 0,99%. Динаміка показників зростання мінімальної зарплати і мінімальної пенсії фактично ідентична, що демонструє дотримання принципу випередження прирістних тенденцій розміру заробітної плати по відношенню до показників пенсійного забезпечення.

2.2. Аналітичні аспекти та соціально-економічні наслідки розподілу доходів населення України в умовах новітніх ризиків

Доходи населення є суттєвим показником соціально-економічного розвитку держави та домінантним фактором суспільного добробуту. Доречно звернути увагу на думку В. Козюка та А.Кремезь, що «через соціальні й економічні негаразди відбулося значне падіння реальних трудових доходів населення, знизилася його купівельна спроможність, зростає рівень безробіття, спостерігається стрімкий відплив висококваліфікованих кадрів за кордон, загострюються проблеми бідності та нерівності» [39, с . 65].

Відповідно до офіційних наявних даних Інфляційного звіту Національного Банку України, за результатами I кварталу 2023 року рівень безробіття склав близько 20%, прогностичний підхід засвідчив, що в 2024 році рівень безробіття знизиться до 16,5%, а в 2025 році – до 14,7%. Констатуємо, що за умов відсутності нових безпекових ризиків та значних економічних шоків, у 2024-2025 роках триватиме відновлення ринку праці на базі зростання економіки та стимулюючої фіскальної політики. А отже, рівень безробіття буде поступово знижуватися: в 2024 році – до 16,5%, а в 2025 році – до 14,7% [40]. Такі тенденції

високоюмовірно пов'язані з фактичним збереженням значних кваліфікаційних і територіальних диспропорцій, що притаманні сучасному ринку праці, а також початком активного повернення мігрантів з-за кордону.

Щоб дослідити тенденцію зміни розподілу доходів населення, необхідно оцінити рівень матеріального достатку конкретної сім'ї, який визначається рівнем доходів і є основою забезпечення гідного життя та існування. високий рівень життя народу (рис. 2.6).

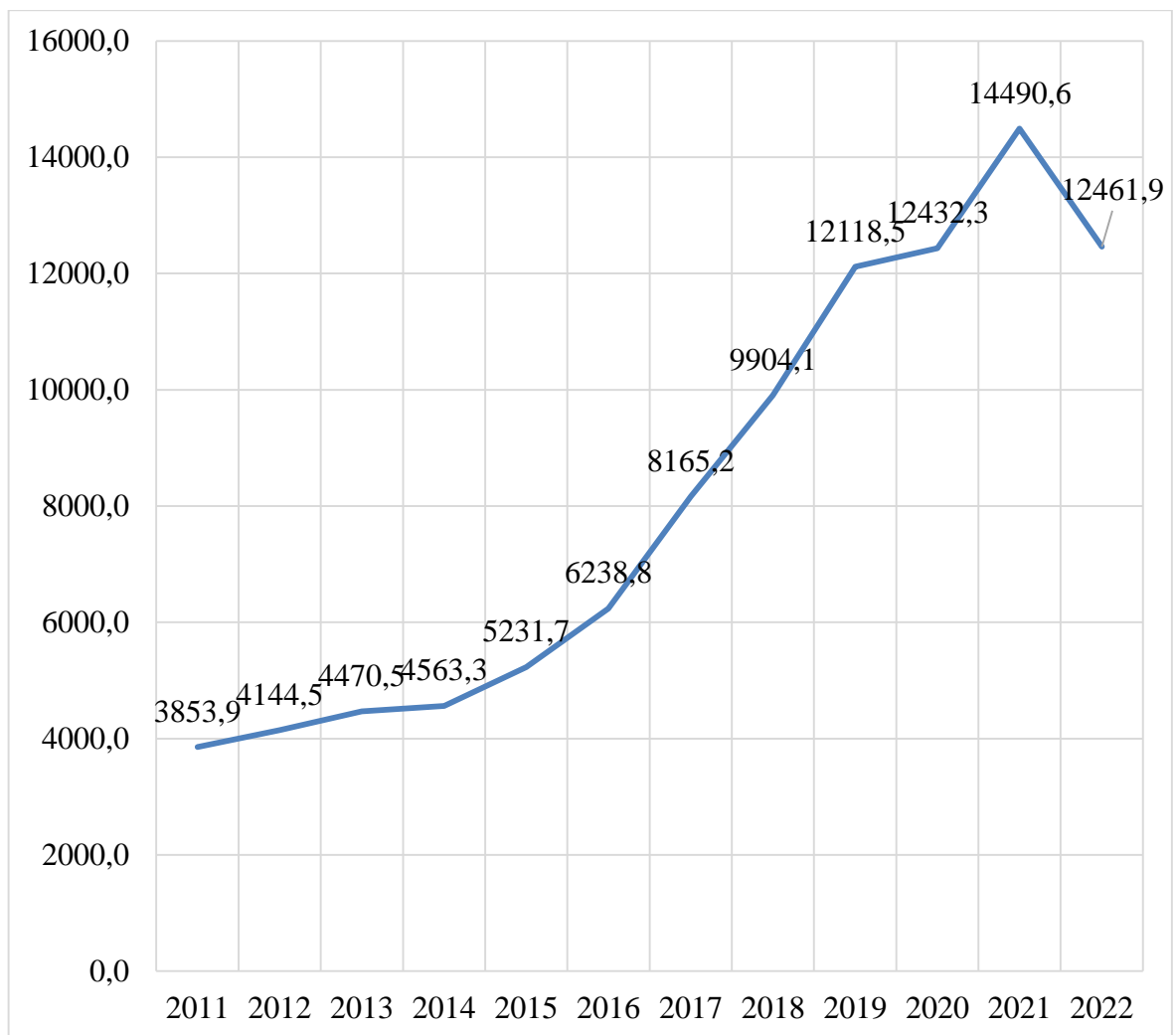

Рис. 2.6. Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн. [41, 42]

Наголосимо, що нині оплата праці беззмінно залишається базовим джерелом доходу більшості населення України, з огляду на це доцільним вбачаємо окремий розгляд механізму і факторів її диференціації. За наявними

інформаційними рисунку 2.7 можна спостерігати, що протягом 2017-2022 рр. зростають усі види доходів населення України. Таким чином, у 2018 році доходи населення склали 2 652,1 млрд грн, а у 2022 році цей параметр зріс до 4 698,6 млрд грн, фактично більше, ніж у 2 рази.

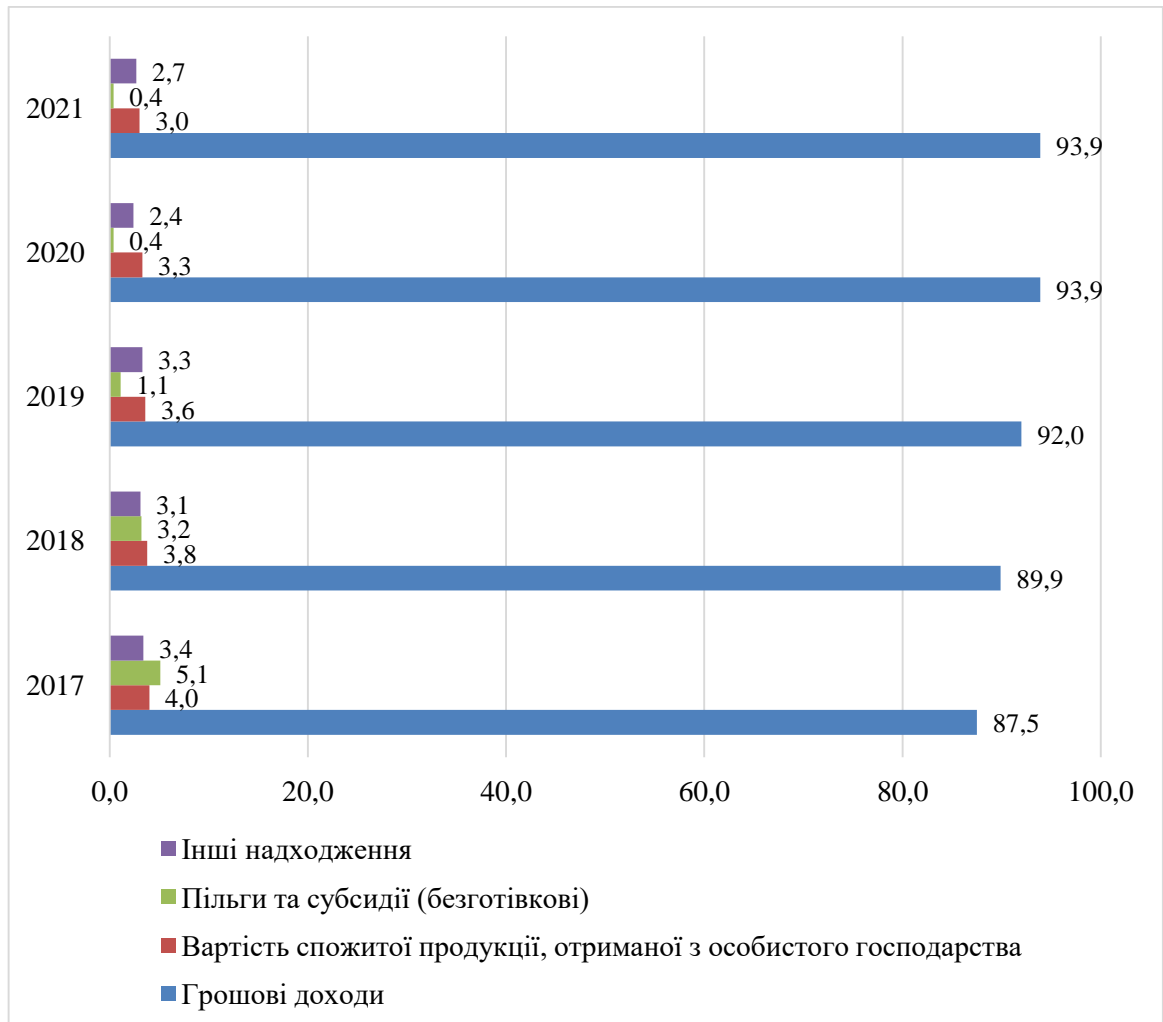

Рис. 2.7. Структура сукупних ресурсів домогосподарств у 2017-2021 рр., % [41]

Значна диференціація населення за матеріальним становищем та нерівномірність у розподілі доходів є суттєвою проблемою для України, яка поглиблювалася протягом останнього періоду. Проблема подолання нерівності суспільства за доходами вимагає мультаспектного вивчення та пошуку механізмів для перерозподілу доходів населення [43, с. 60].

Насправді кожна країна має певний ступінь соціально-економічної нерівності, тому що фактично сьогодні немає жодної країни, де б існувала справжня рівність доходів або де б зображення кривої Лоренца не відхилялося від лінії абсолютної рівності. Офіційні звітно-статистичні дані щодо моніторингу бідності і нерівності, свідчить, що рівень нерівності в Україні досить скромний, навіть порівняно з більшістю країн Європи.

Важливим ц дослідженні нерівності доходів населення є Коефіцієнт (індекс) Джині, який «розраховується за часткою доходів, отриманих окремою групою населення і характеризує відхилення фактичного розподілу доходів серед рівних за чисельністю груп населення від лінії їх рівномірного розподілу. Значення даного показника знаходяться в інтервалі від 0 до 1, де значення 0 свідчить про абсолютну рівність між усіма групами населення, а 1, або 100%, указує на абсолютну нерівність, коли певна особа зосереджує у своїй власності весь сукупний дохід. Країни «Великого потенціалу», до яких належать Бразилія (51,5%), Аргентина (42,7%), Колумбія (53,5%), мають найвищі значення показника, що свідчить про високий ступінь нерівності доходів населення» [44].

До повномасштабної війни в рейтингу за Індексом Джині Україна перебувала серед групи країн з найнижчим рівнем у порівнянні з країнами Європейського континенту. Зокрема: «значення Індексу Джині у 2021 р. в Україні становило 0,244. Для прикладу, в Австрії у відповідний період Індекс Джині становив 0,274, у Бельгії – 0,262, в Естонії – 0,305, у Польщі – 0,281, у Франції – 0,292, у Чехії – 0,248» [45].

За офіційними даними, протягом 2017–2021 рр. частка доходів у найменш забезпеченій групі населення, на відміну від найзаможніших домогосподарств останнього дециля, незмінно зменшувалася. Якщо у 2017 р. загальні доходи першого дециля становили 4,6 %, то у 2021 р. – уже 4,3 % від загальних доходів усіх домогосподарств; а загальні доходи десятого дециля, навпаки, за цей період зросли: з 20,6 % у 2017 р. до 21 % у 2021 р. (у 2020 р. досягли рівня у 21,7 %). Тобто десята частина найбагатших домогосподарств отримувала понад 20 % загальних доходів, а десята частина домогосподарств з найменшими доходами –

лише 4,3 % [46]. Також варто зважати, що офіційні статистичні дані стосовно диференціації життєвого рівня населення не враховують значної тінізації доходів в Україні, яка переважно стосується груп населення з вищими доходами.

Зауважимо, що крива Лоренца є «поширеним графічним методом представлення ступеня нерівності доходів у країні. Він відображає кумулятивну частку доходу (вісь у), отриманого найбільш бідними $x\%$ населення, для всіх можливих значень x . Лінія під кутом 45 градусів представляє лінію рівності, коли дохід розподіляється порівну між усіма людьми» [47]. Однак якщо дохід розподіляється нерівномірно, то нижні $x\%$ осіб заробляють менше $x\%$ від загального доходу в країні, що означає, що криві Лоренца зазвичай лежать нижче лінії 45 градусів. Крім того, чим далі крива Лоренца від лінії рівності, тим більш нерівномірний розподіл доходу.

Наступні показники, що вказують на рівень розриву між багатими і бідними – квінтільний коефіцієнт фондів за грошовими доходами. Квінтільний коефіцієнт фондів – співвідношення сумарних доходів найбільш та найменш забезпечених 20% населення, ранжованого за показником середньодушових еквівалентних доходів.

Рис. 2.8. Диференціація рівня життя населення у 2017-2022 рр. [42]

Як видно рисунку 2.7, цей показник збільшився за період 2017-2022 рр., що свідчить про збільшення розшарування суспільства і глибшу диференціацію доходів.

Констатуємо, що у 2021 році 50,8 % населення України отримали доходів у розрахунку на душу населення понад встановленої за станом на 1 січня мінімальної заробітної плати, у 2020 році таких громадян було більше 52 %, а у 2019 році – приблизно дорівнює 70 %. Тому даний розрахунковий показник характеризується певним нестабільним трендом.

Для порівняння зауважимо, що середній показник заробітної плати січня, частка населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів складає в 2021 році – 6 %, у 2020 році – більше 5 %, у 2019 році – до 10 % (див табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів

Розподіл населення	2017	2018	2019	2020	2021
до 3000,0	38,8	22,6	18,6	3,3	6,4
3000,1–4000,01	34,0	39,7	25,4	33,5	12,7
4000,1–5000,02	18,3	18,0	15,2	20,3	18,3
5000,1–6000,03	8,9	19,7	11,9	20,9	23,9
6000,1-7000,0	-	-	10,9	10,5	8,7
7000,1-8000,0	-	-	6,3	1,3	5,7
8000,1-9000,0	-	-	6,2	2,9	7,2
9000,1-10000,0	-	-	1,2	0,5	6,1
10000,1-11000,0	-	-	1,7	0,9	1,2
11000,1-12000,0	-	-	0,4	1,7	0,4
понад 12000,0	-	-	2,2	4,2	9,4

Джерело: [42]

Візуально представити співвідношення відсотків усіх загальних доходів населення та відповідної кількості населення, що їх одержали допоможе крива Лоренца (рис. 2.8) [48]. Лінія рівномірного розподілу доходів означає, що 10 % населення мали б одержати 10 % загальних доходів фізичних осіб, 20 % населення – 20 % загальних доходів, 30 % громадян – 30 % загальних доходів і т. д.

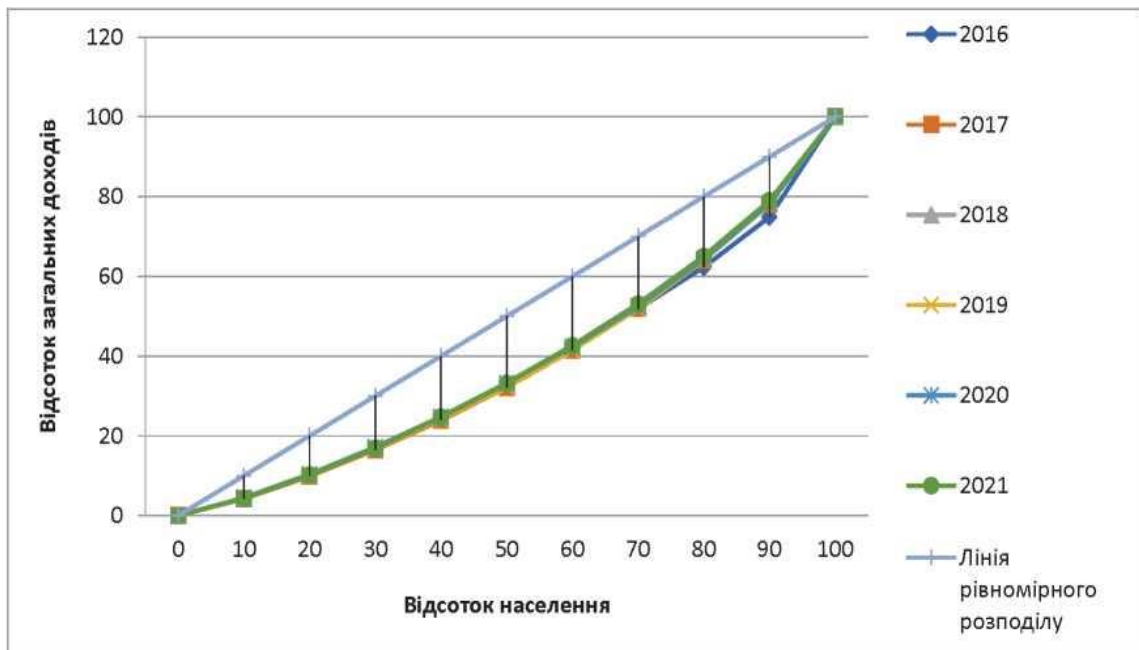

Рис. 2.9. Графічна інтерпретація кривої Лоренца у 2016-2021 рр. [47, 48]

Реалістичний підхід декламує, що перші 10 % фізичних осіб із найменшими доходами в 2021 році одержали 4,3 % загального обсягу доходів усіх громадян. Друга група населення (10 %) ідентифікована за рівнем середньо-душових відповідних загальних доходів, отримала 5,9 % обсягу загальних доходів населення, відповідно, третя група – 6,7 % доходів, четверта – 7,8 %, п'ята – 8,4 %, шоста – 9,5 %. Як бачимо, 60 % населення, найбіднішого за доходами на душу населення, отримали 42,6 % від загального обсягу доходів. Згідно звітно-статистичних даних, десята група (10 %) отримала у 2021 році 21,0 % всього обсягу доходів. Щодо стосується заощаджень, то констатуємо про їхній

позитивний тренд зростання у 2018 році. У 2019 та 2020 роках відмічалось зменшення заощаджень на 0,4 % сукупних витрат домогосподарств. У 2021 році населення направило на заощадження 0,2 % всіх своїх сукупних ресурсів.

Таким чином, моніторинг та аналіз звітно-статистичних параметрів доходів і витрат населення дає інформацію про низький рівень життя, оскільки основними джерелами формування грошових доходів населення є заробітна плата, а також пенсії, стипендії, соціальні виплати та, в сучасних умовах, внаслідок всебічного вторгнення, ситуація стає все більш серйозною.

Згідно з аналітичним звітом «Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України» (дванадцята хвиля дослідження), опублікованого Центром економічного відновлення, НДО та Gradus Research за фінансової підтримки Європейського Союзу: «78% українців від початку повномасштабного вторгнення росії зменшилися доходи, водночас про зростання власних доходів повідомили лише 2% жителів країни. Серед українців, хто звітує про зменшення доходів, найменша частка тих, хто виїхав за кордон (68%). Серед тих, хто залишився вдома, таких 78%. А серед українців, які перемістилися в межах країни, таких вже 80%. Найбільше скоротився дохід у категорії віком 45+ (84%) та віком 35-44 років (81%). Найменше про зменшення своїх доходів зазначають опитані 18-24 років (53%)» [49].

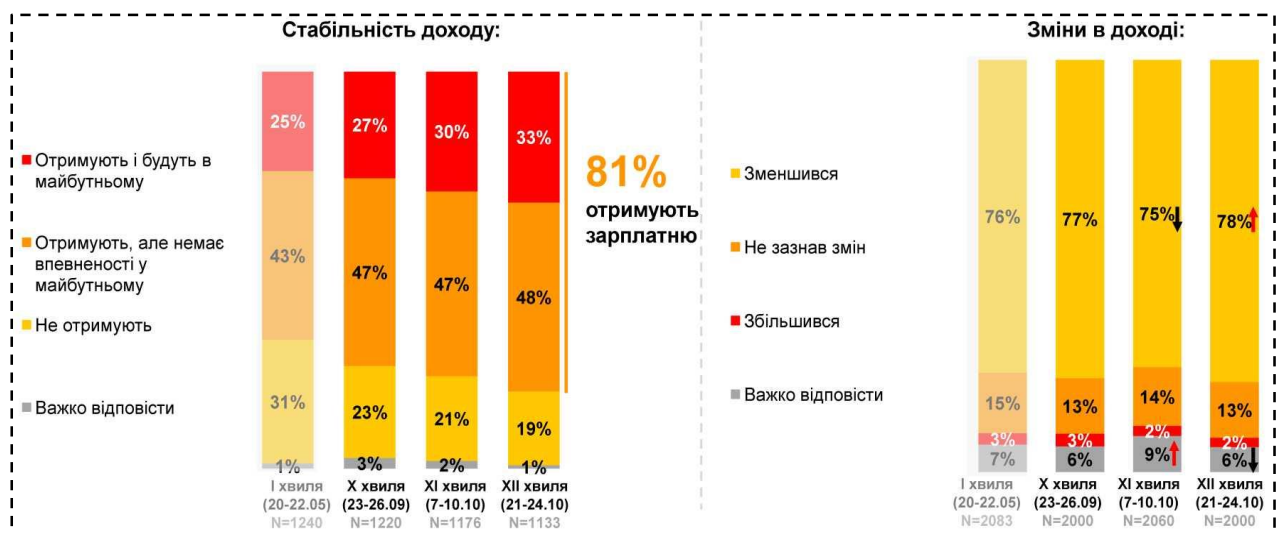

Рис. 2.10. Параметри доходів населення в умовах запровадження воєнного стану в Україні [49]

Водночас дослідники фіксують зростання частки працевлаштованого населення, що отримує зарплатню. Наразі він становить 81%, тоді як у дослідженні 11-ї хвили аналогічний показник дорівнював 77%. Втім, майже половина працевлаштованих (48%) не мають впевненості щодо того, чи будуть вони отримувати її і надалі (див. рис. 2.10) [49].

У контексті реалізації завдань щодо зменшення нерівності доходів населення України з метою соціальної підтримки найбільш незахищених верств населення запроваджується гарантована базова соціальна допомога, яка залежатиме від рівня доходів. Вважається, що «адресність і масштаби виплат покращатся в результаті створення єдиного адресного інструменту соціальної підтримки, централізації та оцифрування розрахунків усіх виплат, зміни метрик, на основі яких базуються виплати. Підвищення буде для тих, хто справді цього потребує» [50].

Водночас з метою покращення якості життя внутрішньо переміщених осіб та зміцнення їх соціальної стабільності рекомендовано стимулювати їх економічну активність у рамках реалізації Стратегії національної політики щодо внутрішнього переміщення до 2025 року.

Вивчаючи зарубіжну практику, ми помітили, що в цьому контексті з метою зміцнення соціальної стабільності відповідний план Болгарії протягом трьох років поступово збільшував темп зростання мінімального доходу та запроваджував автоматичне оновлення граничного доходу щороку. Рекомендується використовувати індексовані суми [51].

Участь громадськості у ліквідації дефіциту бюджету є звичайною практикою у великих країнах світу. Розвинуті фінансові ринки за кордоном дозволяють урядам безпосередньо залучати вільні кошти населення: «шляхом випуску неринкових державних цінних паперів (ощадних облігацій, ощадних сертифікатів, прибуткових облігацій тощо) окремим інвесторам. Слід зазначити, що цінні папери цього типу є дуже зручним інструментом, оскільки дозволяють інвесторам пред'являти платежі в будь-який час. Однак при достроковому

поверненні інвестиційних коштів інвестори (натовп) втрачають частину своїх доходів» [52]. Прагматизм Великої Британії, Канади, Німеччини, США та інших країн можуть слугувати прикладами накопичення державних коштів шляхом випуску неторгівельних державних цінних паперів, а також є корисним досвідом для України.

Цікавим є спостереження серед представників суб'єктивних класів (визначення класової позиції за самооцінками) у довоєнний і воєнний період в контексті виявлення емоційної компоненти як реакції на нерівність в доходах населення України. Зокрема фіксується пряма залежність: що нижча класова позиція, то сильніший ступінь роздратування щодо соціально-економічної нерівності (рис. 2.11).

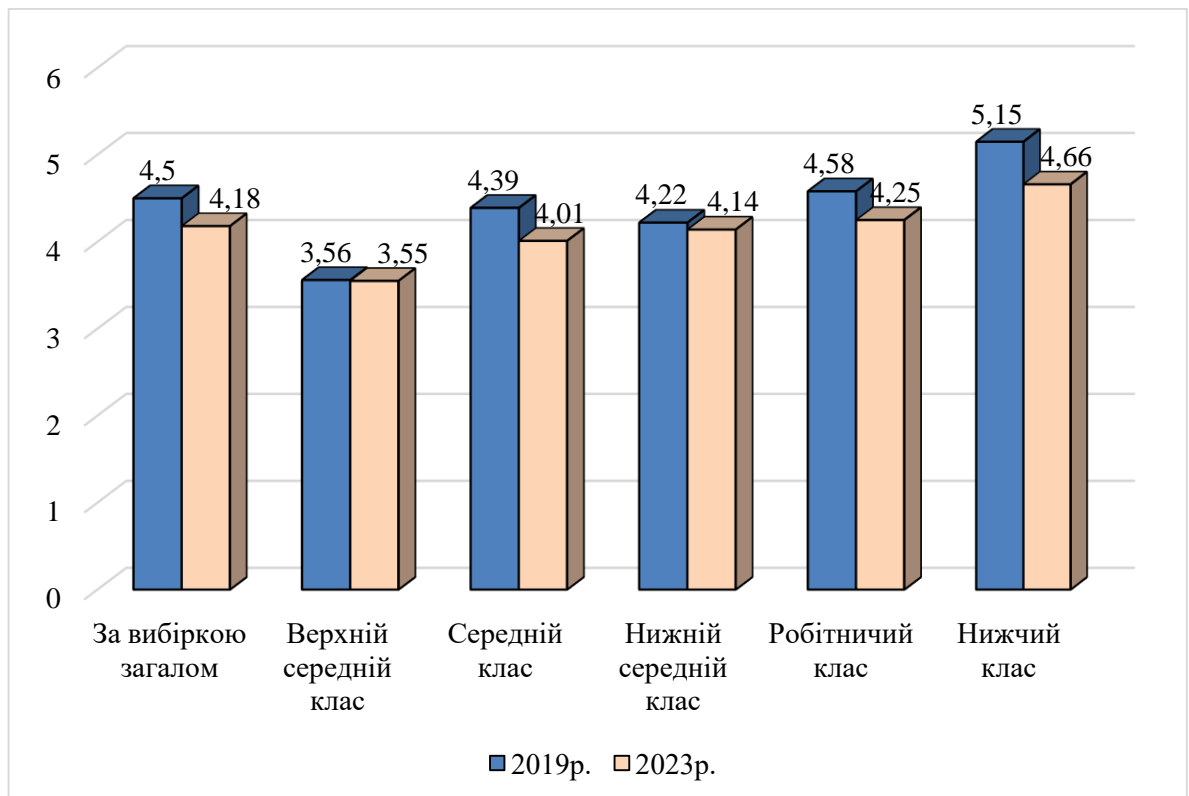

Рис. 2.11. Динаміка класових диференціацій в емоційних реакціях населення України щодо різниці в добробуті між багатими і бідними* [53]

**середній бал на шкалі від 0 («зовсім не відчуваю роздратування») до 10 («відчуваю вкрай сильно роздратування»)*

Отже, ці результати свідчать, по-перше, на користь однієї з тез соціологічної теорії емоцій – про нерівномірно розподілені між категоріями населення емоційні стани, зокрема концентрацію негативних емоцій передусім на полюсі нижчих класів і страт; по-друге, про сталість такої закономірності – вона зберігається і за надзвичайних часів; по-третє, про зв'язок когнітивних і емоційних чинників – зі зменшенням оцінок ступеня наявної в суспільстві соціально-економічної нерівності слабшає й роздратування щодо різниці в добробуті [53, с. 127].

Отже, сьогодні в Україні, не дивлячись на офіційні дані статистики, які вказують на помірний рівень розшарування у суспільстві, існує справжня проблема з економічною нерівністю [54, с. 405]. Основною причиною і фактором поглиблення нерівності виступає рівень доходу, який здійснює колосальний вплив на можливості доступу до соціальних благ, а також відповідних матеріальних ресурсів і головне – до реалізації основних прав людини. Більшість населення України проживає в яскраво виражених умовах бідності та малозабезпеченості, а лише незначну його частину можна віднести до категорії багатих та надбагатих. Однак наголосимо, що відсутність значної частки населення із середнім статком фактично робить суспільство дуже чутливим до впливу економічних та політичних флуктуацій та криз, виступає ключовим чинником його нестабільності.

Висновки до розділу 2

Повномасштабне вторгнення росії в Україну здійснило суттєвий вплив на рівень життя і добробуту населення і продовжує зберігати негативну тенденцію для громадян. Перш за все, варто відзначити руйнування будинків, інфраструктури, закладів освіти, медичних й соціальних закладів, об'єктів критичної (енергетичної) інфраструктури, заводів, підприємств внаслідок бойових дій і бомбардувань. По-друге, це зростання міграційних процесів у фокусі виїзду працездатного населення закордон, в тому числі важливою є

проблема відтоку розумних кадрів. По третє, зростання безробіття, яке в результаті може призвести до погіршення економічного становища і умов життя в частині посилення динаміки бідності великої частки населення України. Ще один фактор – зменшення реальної заробітної плати, збільшення інфляції й диференціація (мінімізація) соціальних виплат.

За результатами проведеного дослідження можна стверджувати про невисокий України рівень життя населення України. Динаміка доходів населення свідчить про постійне зростання реальних доходів, створюючи умови для покращення матеріального життя мешканців. Протягом останніх років структура доходів українських сімей змінювалася відносно повільно, що свідчить про стабільність джерела доходів українських сімей. Зменшення структурних змін у формуванні доходів населення супроводжується позитивною тенденцією зростання основних джерел доходів, а саме: заробітної плати працівників, соціальних трансфертів. Проте рівень доходів в Україні залишається низьким, а структура витрат свідчить про низький рівень життя жителів (витрати на харчування становлять 50,1%). В Україні існують суттєві відмінності в середньодушових загальних ресурсах і витратах мешканців різних типів поселень і різного соціально-демографічного складу домогосподарств, що призводить до дисбалансу фінансового забезпечення населення України. Протягом останніх років структура витрат домогосподарств України демонструє ознаки суспільства з ринковою економікою: зменшилася частка витрат на продукти харчування та зросла частка непродовольчих товарів і послуг. Ці процеси свідчать про якісну зміну рівня життя населення країни. Аналіз купівельної спроможності середньої заробітної плати та середнього розміру пенсії свідчить про позитивну динаміку зростання купівельної спроможності середньостатистичного доходу населення України. Однак він характеризується низькими процентними ставками, що свідчить про нижчий рівень купівельної спроможності людей.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИ ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ РИНКОВОГО РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ НАСЕЛЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ З ВРАХУВАННЯМ СВІТОВОГО ДОСВІДУ

Трансформація сучасної системи соціально-економічних відносин в Україні призвела до глибоких і масштабних змін у всій системі розподільчих відносин і формування доходів населення. Посилення їх диференціації було однією з головних тенденцій зміни рівня життя громадян у період незалежності. Особлива ситуація в Україні полягає в тому, що її ВВП низький, дохід на душу населення низький, а поляризація доходів безпрецедентно серйозна. Тіньові доходи в умовах воєнного стану не тільки впливають на динаміку доходів, а й є фактором, що спричиняє вкрай нерівномірний розподіл доходів між різними класами та загострює соціальні конфлікти.

Таким чином, нерівномірність розподілу доходів між різними верствами населення, розробка і запровадження ефективних заходів щодо обмеження процесів суспільної маргіналізації та економічної «тінізації» – це не тільки актуальні, а й складні економічні проблеми, які необхідно вирішувати в умовах воєнного стану на засадах оптимальної узгодженості інтересів різних соціальних верств населення та з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду [56].

Як наголошують І. Лаврук, С. Тодорюк та В. Кифяк «економічна нерівність на сьогодні є надзвичайно великою на світовому рівні та має тенденцію до зростання. Більше 70 % загального світового багатства знаходяться в володінні 10 % населення. У глобальному вимірі в 2017 р. 1 % людей, що знаходяться зверху в розподілі багатства, володіли 33 % загальних статків проти 28 % у 1980 р. У цей час 50 % населення, що знаходяться у нижній частині цього розподілу, володіє менше ніж 2 % глобального багатства» [57, с. 41].

За даними Європейської економічної комісії Організації Об'єднаних Націй найбільша середньомісячна заробітна плата в Європі становить 5542 Євро в Швейцарії (рис. 3.1). Тим часом «найгірший показник в Україні, де середньомісячна заробітна плата за аналізований період становить 267 дол.

США, що в 27,5 рази менше за показник Швейцарії . За рівнем зарплат Україна знаходиться на останньому місці в Європі. Якщо порівнювати українську середньомісячну заробітну плату з країнами Європейського Союзу, то найближче до нашого показника розташувалась сусідня Румунія з результатом 819 дол. США» [58].

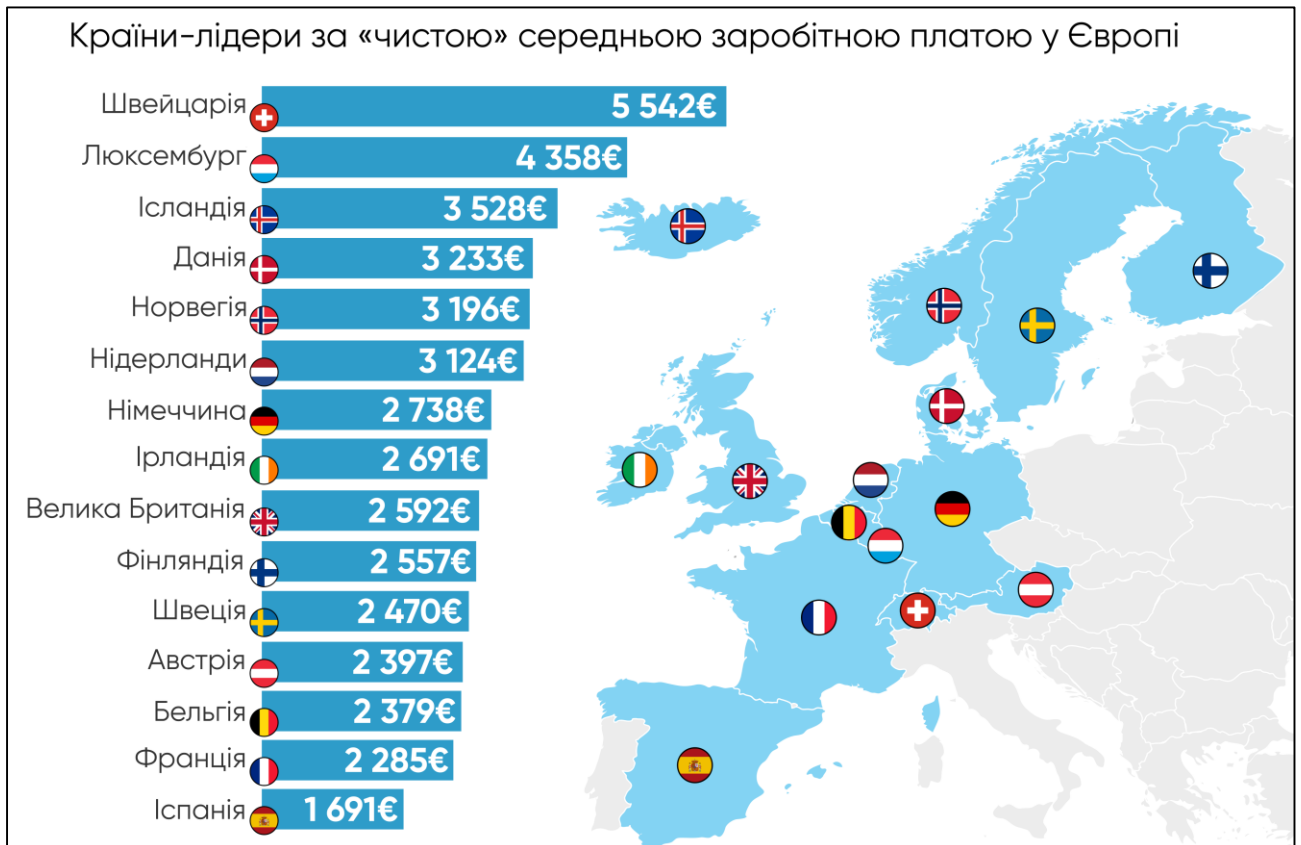

Рис. 3.1. Країни Європи з найвищими середніми заробітними платами у 2023 році [58]

Швейцарія регулярно займає перші місця в більшості рейтингів європейських зарплат (країна, до речі, не є членом ЄС). Середня чиста зарплата після сплати податків у Швейцарії становить 5542 євро на місяць. Країна вважається однією з найблагополучніших у світі. Багато висококваліфікованих фахівців мріють переїхати до Швейцарії.

В останні роки в нашій країні відчувається дефіцит талантів у всіх сферах економіки. При цьому не варто забувати, що вартість життя в Швейцарії досить

висока. Проте середня зарплата нетто дозволяє підтримувати гідний рівень життя.

Основними секторами економіки Швейцарії є банківська справа, торгівля, промисловість, машинобудування, високотехнологічна, фармацевтична, харчова, текстильна та хімічна промисловість.

Країна має один із найвищих показників ВВП на душу населення, добре розвинену інфраструктуру та величезні можливості кар'єрного зростання. Особливо для тих, хто володіє однією з державних мов - німецькою, французькою, італійською (інша офіційна мова - ретороманська, але найменш поширена).

У Швейцарії розвинена сфера послуг. Тут також багато готелів і ресторанів, які користуються популярністю у туристів з багатьох країн світу.

Згідно з останніми даними Eurofound, європейські країни можна умовно поділити на 3 групи за рівнем мінімальної заробітної плати. До групи 1 входять країни з місячною зарплатою від €399 до €840 (до цієї групи входить Польща). У другій групі місячний зарібок коливається від 887 до 1304 євро, а в третій групі країн можна заробити більше 1700 євро на місяць.

Мінімальна заробітна плата іноді сильно відрізняється в країнах ЄС. Різниця між найнижчими тарифами іноді може перевищувати 1000 євро. Найвищі мінімальні зарплати в Європі майже в 7 разів перевищують мінімальну зарплату (Болгарія - 399 євро, Люксембург - 2387 євро).

У сучасній Україні «спостерігається своєрідний феномен: офіційна статистика свідчить про доволі помірний, відповідний європейськими стандартам ступінь нерівності, а населення і експерти переконані в тому, що суспільство є дуже розшарованим» [59, с. 175].

Індекс людського розвитку ООН є одним з найбільш широко використовуваних показників розвитку країн після ВВП. Він вимірює прогрес з погляду соціальних результатів, включаючи очікувану тривалість життя при народженні, очікувану та середню тривалість навчання в школі та валовий національний дохід на особу. Останні дані, опубліковані 13 березня, показують,

що глобальний ІЛР, попри певне зростання, дуже нерівномірний. Про це свідчать дані 194 відстежуваних ООН країн (рис. 3.2) [60].

	Index score, 1=most developed	Life expectancy at birth, years	Expected years of schooling
^	^	◇	◇
1 Switzerland	0.97	84.3	16.6
2 Norway	0.97	83.4	18.6
3 Iceland	0.96	82.8	19.1
4 Hong Kong	0.96	84.3	17.8
5 Denmark	0.95	81.9	18.8
5 Sweden	0.95	83.5	19.0
7 Germany	0.95	81.0	17.3
7 Ireland	0.95	82.7	19.1
9 Singapore	0.95	84.1	16.9
10 Australia	0.95	83.6	21.1

Рис. 3.2. Показники індексу людського розвитку (топ-10 позицій у світовому рейтингу 2022 року) [60]

Швейцарія очолила рейтинг другий рік поспіль. Її загальний бал підвищується завдяки високим доходам і довгій тривалості життя. Інші країни Західної Європи мають одні з найвищих показників. Деякі регіони Азії також демонструють хороші результати: Гонконг і Сінгапур увійшли до першої десятки.

В інших країнах ситуація похмуріша: такі країни, як Перу, Колумбія, Лівія та Ліван, не досягли значного прогресу з 2019 року. Рівень життя в Україні також знизився: між 2021 і 2022 роками країна опустилася на 23 позиції. Понівечений

війною Ємен, бідний і залежний від боргів Беліз і Мікронезія — острівна країна, яка ризикує бути поглинутою підвищенням рівня моря, досягли свого піка в 2010 році й відтоді знижуються щороку.

Індекс є корисним, але неповним показником. Він не враховує економічну нерівність, наприклад, або відмінності між етнічними групами та статтю. (Зараз ООН розробляє окремі індекси, які включають деякі з цих показників).

Тіньова економічна діяльність країни призвела до масових втрат бюджетних ресурсів, руйнування соціальної сфери, зниження керованості соціально-економічних процесів, зростання рівня злочинності в усіх сферах суспільного життя, значної диференціації соціальної структури країни. Населення за рівнем доходів та ін.

У переліку факторів ринку праці, які впливають на рівень тіньової економіки, можна виділити два основні фактори: рівень безробіття та кількість самозайнятих осіб. Діє такий соціально-економічний закон: за інших рівних умов чим вищий рівень безробіття, тим більша можливість працювати в тіньовій економіці. За даними Світового банку рівень безробіття в Україні у 2021 році становив 9,8 %, а в країнах Європейського Союзу 7% [61]. Ця закономірність обумовлена тим, що доволі часто населення обліковується як безробітне, хоча і надалі продовжує свою трудову діяльність. Також є ще самозайняті особи, які визначаються в податковому кодексі як – платники податку, які є фізичними особами - підприємцями або провадять незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником іншої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Є закономірність: «чим більше людей є самозайнятими, тим більше можливостей вони мають для виконання різних видів діяльності у сфері тіньової економіки, припускаючи, що інші фактори залишаються незмінними. Причиною такого явища є те, що самозайнятих осіб складніше обліковувати та відстежити за поданням правдивої їх звітності» [62, с. 25].

В умовах глобалізації економіки проблему детінізації необхідно вирішувати не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Про це свідчить створення міжнародних організацій по боротьбі з корупцією,

організованою злочинністю, легалізація коштів, отриманих незаконним шляхом, прийняття міжнародних стандартів, нормативно-дорадчих документів у сфері економічної деавтономізації. Водночас ефективна протидія поширенню тіньових економічних відносин може бути забезпечена лише за наявності національних організацій та правових механізмів децентралізації економіки на основі міжнародних стандартів з урахуванням світового досвіду. Економіка, а також національні особливості явища та рушії його поширення по країнах [63, с. 31–32].

Найважливішим напрямком протидії тіньовій економіці є неухильне дотримання законності в діяльності органів управління всіх рівнів та усунення корупції в державних органах усіх ланок управління. Необхідно суттєво підвищити довіру до влади шляхом ефективного захисту населення від усіх видів фінансового шахрайства, надійного захисту його заощаджень, капіталу та установ приватної власності.

Як наслідок, велика тіньова економіка в Україні дає роботодавцям можливість недоплачувати своїм працівникам. У результаті тіньові доходи підприємців зростають швидше, ніж у працівників. Нездатність держави перерозподіляти тіньові доходи громадян України між малозабезпеченими верствами населення призвела до збільшення диспропорції в сукупному розподілі доходів усього населення країни, що призвело до зниження доходів. її соціальний та економічний добробут.

Рівень податкового навантаження країни показує вплив податків на суб'єктів господарювання (виходячи з їх спроможності сплачувати податки), а також характеризує достатність частини доходів для наповнення бюджету. Нині фактичний рівень податкового навантаження в Україні нижчий за середньосвітовий і рівень розвинутих країн, що пояснюється нижчою віддачею податкової системи громадянам. Проблема управління податками залишається в тому, що надто багато часу витрачається на підготовку, подання податкових декларацій і сплату податків [64].

Державне регулювання доходів населення з урахуванням тіньової компоненти – це діяльність органів державної влади з вироблення, реалізації та вдосконалення впливу на взаємовідносини у ланцюгу «держава – бізнес – населення», що зумовлює розмір номінальних і реальних доходів населення, а водночас – рівень та якість його життя. Підвищення результативності державного регулювання можливе завдяки реалізації комплексу заходів за пріоритетними напрямками, які визначаються видами доходів населення з урахування «тіні»: трудові доходи, доходи від підприємництва та самозайнятості, доходи від власності, пенсії, соціальні допомоги, сукупні доходи [65, с. 569].

Україна, як держава повинна мати стратегічні напрями, за якими здійснюватиметься соціальна політика, а саме:

- «Сфера соціального захисту розробка та запровадження комплексу різноманітних соціальних гарантій, які держава має надавати для створення рівноцінних стартових можливостей, загальна обов'язкова державна програма страхування від соціальних ризиків;
- Сфера оплати праці підвищення рівня оплати праці, розширення прожиткового мінімуму на одну особу як основи мінімальної заробітної плати;
- Сфера освіти підготовка кадрів для спеціальностей, що мають попит на ринкові праці та є частиною науково технічного прогресу;
- Забезпечення соціальної безпеки, що відводиться інститутам та організаціям, ресурсам, методам і принципам забезпечення безпеки, які застосовуються кожним її суб'єктом. Разом з тим, соціальна безпека повинна включати і духовну безпеку, що складається з соціальної ідентичності норм моралі, ціннісних орієнтацій, соціальної ідентичності освіти, ідеології, культури і мати суб'єкти її забезпечення;
- Реформування охорони здоров'я запровадження повноцінного страхування населення та діяльності відповідних фондів» [66];

– Дотримання принципу соціального супроводу мешканців полягає у наданні адресної соціальної допомоги лише тим сім'ям, фактичні доходи чи споживання яких нижчі від прожиткового мінімуму. Однак останніми роками його також застосовують до груп населення, які раніше належали до таких категорій, як матеріально забезпечені.

Війна спричинила «найсильнішу кризу на ринку праці за останні 20 років. Українці або втратили роботу, або отримували неповну заробітну плату. Щомісячний дохід багатьох українських домогосподарств значно скоротився. За даними Інституту демографії, до категорії середнього класу належать громадяни, середньомісячний дохід яких становить не менше п'яти прожиткових мінімумів» [67]. Станом на 1 липня 2022 р. прожитковий мінімум становить 2 508 гривень на місяць. Таким чином, середньомісячний дохід кожного члена домогосподарства середнього класу має становити 12 540 гривень. Аналогічна цифра виходить і за іншими розрахунками. За схемою Світового банку, яка поділяє країни за рівнем доходів, людина в Україні вважається бідною, якщо вона витрачає менше 5,5 доларів на день. До середнього класу, за визначенням Світового банку «належать люди, які витрачають не менше 10 доларів на день на кожного члена домогосподарства. Однак поточна ситуація свідчить про те, що цей показник є занадто низьким, щоб відчувати себе фінансово захищеним» [68].

Зниження доходів українців було спричинене низкою факторів:

- фактичною втратою робочих місць;
- реальним скороченням потенційних доходів населення;
- зростанням показника споживчих цін та підвищенням рівня інфляції, а також девальвацією національної грошової валюти.

Отже, війна в Україні спричинила ще більш стрімке зростання рівня бідності населення, що призводить до зубожіння значної кількості громадян.

Внаслідок втрати робочих місць, майна, особливо в районах активних бойових дій, та скорочення рівня реальної заробітної плати навіть середній клас, відсоток якого за статистичними даними становить 1%, зіткнувся з «раптовою

бідністю». Це означає, що кожен третій українець не має необхідного обсягу коштів для задоволення першочергових потреб.

Боротьба з бідністю завжди належала до пріоритетів ЄС. Зокрема, з метою подолання бідності країни ЄС визначили такі пріоритетні напрями діяльності (рис. 3.3).

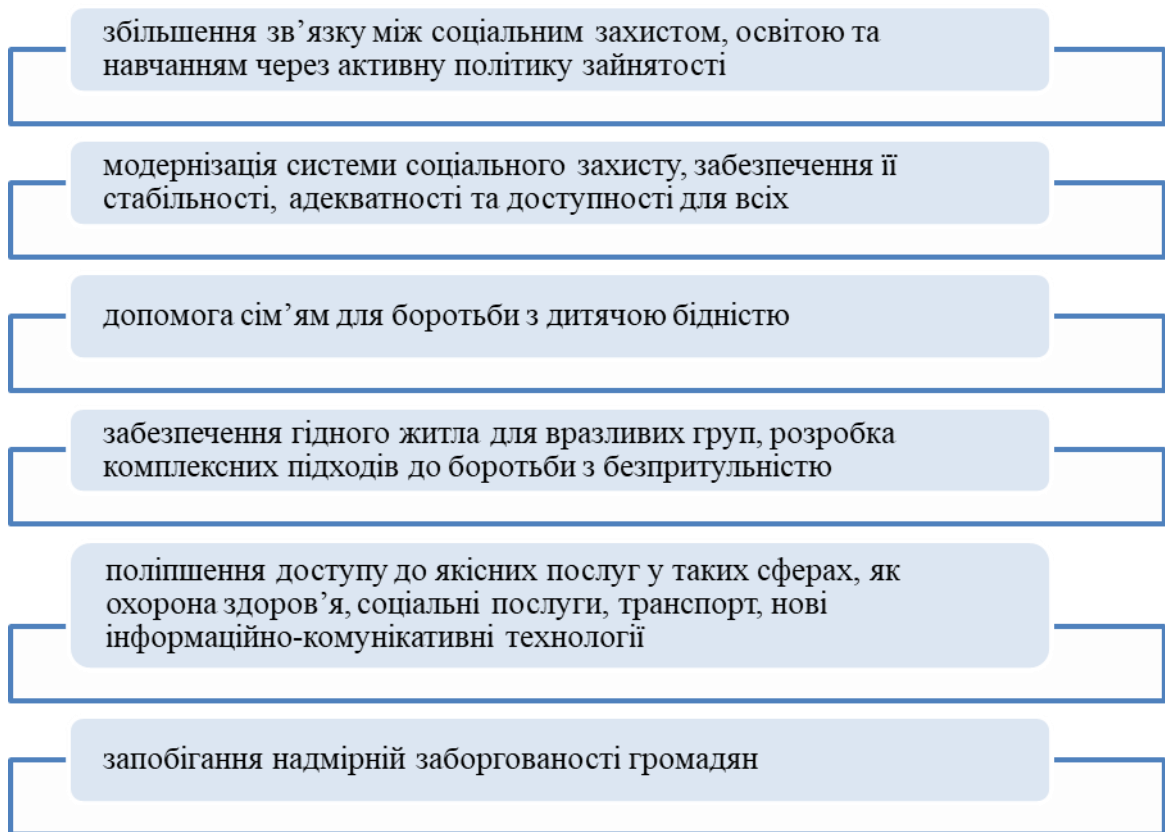

Рис. 3.3. Пріоритети діяльності ЄС в контексті боротьби з бідністю населення [70]

Враховуючи позитивний досвід боротьби з бідністю та практичне впровадження моделі держави добробуту у Швеції, варто відзначити один із найнижчих рівнів бідності в цій країні серед країн Західної Європи. У шведській економічній політиці яскраво відзначаються дві домінуючі цілі: повна зайнятість і вирівнювання доходів. Результатами відповідних пріоритетів є активна соціальна політика в контексті ефективно функціонуючого ринку праці та значний обсяг державного сектора (при цьому мається на увазі сфера перерозподілу), що займається акумуляцією та перерозподілом грошових коштів

на соціальні й економічні цілі. Враховуючи особливості скандинавської моделі соціальної політики, уряд Швеції вважає за необхідне забезпечити перепідготовку безробітних та їх повернення до роботи, зокрема шляхом надання субсидій на переїзд на вільні робочі місця, а не на вирішення питань безробіття. витрачено на допомогу для компенсації втраченого доходу. Значна частина витрат на політику ринку праці Швеції повертається державі у вигляді податків і внесків на соціальне страхування [71]. У Чехії місцева влада забезпечує житлом і харчуванням безробітних громадян, субсидує шкільні сніданки, підручники та інші предмети першої необхідності для дітей з бідних сімей, надає житлові субсидії на комунальні послуги тощо. Крім того, створено умови для розвитку малого бізнесу – пільгове кредитування, державні програми підтримки підприємництва. Саме за рахунок малого та середнього підприємництва працевлаштовується більше половини громадян. Також важливим напрямком допомоги є увага до дітей із малозабезпечених сімей.

У Сполучених Штатах, де бідність продовжує впливати на життя мільйонів людей, увічнюючи цикли нерівності та перешкоджаючи особистому та суспільному прогресу, релігійні громади відіграють вирішальну роль у розриві цих ланцюгів. Завдяки властивій їм здатності об'єднувати людей із усіх верств суспільства та прищеплювати почуття мети та співчуття, релігійні громади можуть стати потужними рушійними силами змін у боротьбі з бідністю. Такий концепт підтверджується напрямками протидії бідності: соціальна кооперація, основні потреби, турбота про дітей (а також людей похилого віку), освіта, зайнятість, фінансова стабільність (фінансова грамотність), охорона здоров'я, житло, безпека, транспорт і логістика (рис. 3.4) [71].

Цікавий підхід демонструють також заходи щодо зменшення бідності в Індійській практиці. В цій країні бідність натякає на обставини, за яких особа залишається пригніченою через основні життєві потреби. Крім того, у людини не бракує їжі, будинку та одягу. В Індії більшість людей, які відчувають потребу, не можуть заплатити за основну їжу на день. Заходи по боротьбі з бідністю, які повинні бути вжиті для зменшення нужденності в Індії, полягають у наступному:

- Прискорення економічного зростання;
- Зростання розвитку сільської місцевості та подолання в ній бідності;
- Швидкий розвиток інфраструктури;
- Прискорення розвитку людських ресурсів та відповідного інвестиційного забезпечення;
- Належне забезпечення доступу громадськості до активів та кредитних інструментів;
- Модифікація громадської системи розповсюдження (Public Distribution System);
- «Пряма атака на бідність»: спеціальні схеми зайнятості для бідних [72].

The Shared Humanity Project

Рис. 3.4. Систематизація стратегій боротьби з бідністю на базі релігійного підходу в США [71]

Таким чином, з метою подолання бідності в Україні доцільним є застосування позитивного досвіду ЄС, зокрема:

- «запровадження активної соціальної політики за рахунок активізації механізмів навчання перепідготовки та підвищення кваліфікації;

- удосконалення системи соціального захисту громадян на основі принципів адресності, доступності та універсальності;
- впровадження освіти упродовж життя та її законодавче закріплення;
- забезпечення високих соціальних стандартів та гідної оплати праці;
- удосконалення соціальної інфраструктури, що сприятиме підвищенню якості життя населення» [73, с. 166];
- забезпечення гідним житлом незахищених верств населення та розробка комплексних рішень щодо бездомності;
- усунення фактичної дискримінації за віковою, гендерною, національною, релігійною та іншими ознаками;
- формування інклюзивного простору та інтеграція осіб з особливими потребами, соціально вразливих категорій населення до суспільного життя.

Зважаючи на євроінтеграційний вектор розвитку України, доцільно враховувати сучасні тенденції стійкого продовольчого забезпечення населення в державах – членах ЄС із подальшою їх імплементацією в Україні. Запровадження стійких продовольчих систем (Sustainable food systems) у країнах – членах Європейського Союзу передбачає «зміцнення економічної стійкості (вигоду мають отримувати всі стейкхолдери), соціальної стійкості (справедливий розподіл користі між усіма стейкхолдерами в процесі виробництва, переробки, зберігання, постачання населенню продовольства) та екологічної стійкості (зберігається позитивний та/чи нейтральний вплив на природне середовище)» [74]. Серед країн ЄС для зміцнення стійкості продовольчого забезпечення одним із ключових пріоритетів визначено можливість постачання для всіх соціальних і демографічних груп населення якісних і безпечних продовольчих продуктів.

Висновки до розділу 3

Таким чином підсумуємо, що високий розвиток тіньової економіки призвів до збільшення нерівності в розподілі доходів. Країна повинна вирішити цю проблему в першу чергу шляхом вдосконалення податкової реформи, підвищення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму та боротьби з корупцією.

Цього можна досягти лише шляхом реалізації заходів щодо усунення економічної нерівності, включаючи адресну допомогу, соціальне страхування, послаблення податкового тиску, зниження рівня корупції, запровадження прогресивного оподаткування, детальний моніторинг кількісних показників для оцінки бідності та розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод громадян, дасть змогу зменшити загальний рівень економічної нерівності в Україні.

Необхідно терміново покращити соціальний захист, що допоможе Україні подолати бідність та змістити акцент із допомоги незахищеним верствам суспільства на розвиток ринку праці та сфери виробництва та послуг; забезпечувати гідну оплату праці; Бажання отримати професійну та освітню підготовку. Крім того, важливою складовою боротьби з бідністю є запровадження системи пенсійного забезпечення другого рівня - загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування; розвиток недержавних пенсійних фондів та популяризація їх діяльності серед населення її перетворення в систему обов'язкового страхування в Україні Частина. Зміцнення системи соціального страхування може стати надійною основою захисту людей від негативних проявів соціальних ризиків, а також сприятиме обожнюванню соціально-трудових відносин.

ВИСНОВКИ

Тому, враховуючи зазначене, першочерговим завданням України в тактичній та стратегічній перспективі є визначення економічної оцінки компромісу між ефективністю та справедливістю, встановлення надійного методу вимірювання економічної нерівності та бідності на національному та регіональному рівнях, ввести відповідні заходи. Оцінити ефективність заходів подолання бідності та ефективність соціальних програм. В останні роки на тлі зниження частки доходів найбідніших верств населення перерозподіл сукупних грошових доходів схилився в бік високодохідних верств населення. Рівень нерівності доходів в Україні є унікальним серед країн Східної Європи, які здійснили економічні реформи..

Теоретико-концептуальний підхід засвідчив, що процес формування доходів населення учені та фахівці-практики пов'язували безпосередньо зі сферою обігу торгового капіталу, водночас, будь-яке виробництво вважалося інструментом забезпечення доходів. Зокрема констатуємо, що основною тезою в наукових доробках меркантилістів виступала наступна: «гроші породжують торгівлю, а торгівля збільшує гроші. Згідно з теорією меркантилізму, доходи населення пов'язані з продажем товару. На противагу такому підходу зазначимо, що фізіократи джерелом багатства називали виробництво. На їхній погляд, фактично, єдиним видом реального доходу виступала земельна рента, а решта доходів ідентифікувалися як похідні від неї. Цікавою догмою вважалося, що в реальності нічого не може приносити доходу, крім землі й води, зокрема акцентувалася увага на тому, що без землі вода нічого не виробляє.

Реальність економічної нерівності та бідності в Україні вимагає від українського уряду рішучого вирішення відповідних проблем. Серед методів зменшення економічної нерівності в Україні перш за все можна назвати модифікацію державного соціального забезпечення у бік зростання (збільшення прожиткових мінімумів, мінімальних зарплат, пенсій), завдяки чому досягається стабільність та економічне зростання. Водночас реформи у сфері охорони праці,

стимулювання перекваліфікації, розробки інноваційних (цифрових) продуктів), реформаторські заходи у сферах освіти, медицини та охорони здоров'я. Лише за допомогою комплексних дій у всіх цих сферах рівень економічного розвитку України підвищуватиметься, а рівень соціально-економічної нерівності та бідності населення буде поступово знижуватися.

До того ж, враховуючи передовий досвід європейської практики в процесі зміцнення соціальної стійкості і відновлення якості життя населення, вважаємо за доцільне в Україні в умовах воєнного стану та відбудови здійснити наступні заходи:

- удосконалення підходів формування мінімального прожиткового мінімуму (поетапне наближення затвердженого розміру прожиткового мінімуму до фактичного, ураховуючи динаміку індексу споживчих цін);
- забезпечення щорічної автоматичної індексації соціальної допомоги для найбільш потребуючих верств населення;
- максималізація дій щодо сприяння зайнятості осіб, які втратили роботу або припинили діяльність домогосподарства внаслідок збройної агресії РФ проти України, зокрема за рахунок дифузії співпраці органів місцевого самоврядування і міжнародних організацій в даному ракурсі;
- забезпечення доступу населення до якісної інформації про можливості самореалізації та ефективного використання внутрішніх ресурсів і здібностей у відповідній територіальній громаді;
- діджиталізація процедур пошуку роботи за допомогою спеціалізованих порталів, ресурсів, чат-ботів, месенджерів тощо;
- підвищення рівня зайнятості населення через спрощення оподаткування, залучення інвестицій, створення нових робочих місць тощо.

В період дії на території України правового режиму воєнного стану деякі політики уряду були змінені, щоб забезпечити більшу ефективність фінансування. У першу чергу це стосується фінансування виплат із безробіття, які були зменшені та скорочені в часі. У результаті кількість безробітних,

zareєстрованих у державній службі зайнятості, різко скоротилася, що може підвищити ризик бідності серед тих, хто не може знайти роботу. Крім того, це також може сприяти вищій зовнішній міграції. Крім того, постає питання про доцільність скорочення та скорочення допомоги по безробіттю, оскільки допомога по безробіттю виплачується в рамках системи соціального захисту, а тому має залежати від страхового стажу. У той же час скорочення допомоги по безробіттю супроводжувалося політикою підтримки створення робочих місць і самозайнятості, таким чином змістивши акцент з відновлення економіки на посилення соціального захисту.

У короткостроковій перспективі очікується, що соціальна політика України продовжуватиме врівноважувати жорсткі фіскальні обмеження з необхідністю підтримки населення, яке страждає від соціальних та економічних проблем, спричинених війною. Основна увага залишається на підтримці існуючих схем соціального захисту, з більшою увагою на допомозі, що перевіряється на доходи, підтримці МСП та самозайнятості.

Високий рівень зовнішньої міграції зменшує тиск на ринок праці та державні бюджети в короткостроковій перспективі. Однак це буде викликом для України в довгостроковій перспективі, оскільки уряд має визначити напрямки повернення людей в Україну, оскільки вони важливі для економічного відновлення. По-перше, це нинішня та майбутня робоча сила, оскільки багато біженців є дітьми. По-друге, ці люди створюють попит на товари та послуги країни та сприяють економічній діяльності. Щоб повернути людей назад, уряд має здійснити широкомасштабні реформи від освіти до системи правосуддя та підготувати країну до членства в ЄС.

Але спочатку Україна повинна виграти війну. Країна потребує різноманітної підтримки з боку міжнародних партнерів, включаючи фінансову, військову та гуманітарну допомогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кулик М. В. Еволюція сутності та теорій доходу. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 57. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3244>
2. Diewert E., Fox K. J. Alternative Output, Input and Income Concepts for the Production Accounts. 2022.
3. Tsoulfidis L. The physiocratic theory of tax incidence. *Scottish Journal of Political Economy*. 1989. 36.3. P. 301–310.
4. Валігура Т. В. Науковий базис регулювання розподілу доходів у суспільстві. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету: зб. наук. праць*. 2021. № 3-4 (280-281). С.14-20.
5. Дутчак А. В. Розвиток теорій розподілу доходів та її сучасна концепція. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 11. Ч.3. С. 12 – 16.
6. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй. К. : Наш формат, 2018. 722 с.
7. Дутчак А. В. Владна концепція розподілу доходів. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 717. Економіка. С. 16 – 19.
8. Колодій, С. К. Огляд базових теоретичних концепцій державного регулювання доходів населення. *Фінансовий простір*. 2018. Вип. 3 (31). С. 131-136.
9. Кравченко В. Н. Трансформаційні процеси та концепції економічного зростання. URL: <http://www.modeling.at.ua/publ/8-1-0-29>
10. Назаркевич І. Б. Державне регулювання структурних змін в економіці України: проблеми та перспективи : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 356с.
11. Геєць, В. Новий прагматизм – інструмент досягнення кращого майбутнього. *Економічна теорія*. 2017. №1. С. 5–24.

12. Щерба Х.І. Розподіл доходів населення України та декомпозиція коефіцієнта Джині. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/22876/1/53-368-373.pdf>
13. Старостенко Г. Г., Перегудова А. С. Регулювання диференціації доходів населення й зниження бідності. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. Том 31 (70). № 2. С. 14–20.
14. Притула Х., Пастернак О., Винар Н. Рівень диференціації умов життя та доходів населення як один з індикаторів сталого розвитку країни. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Вип. 4 (132). С. 39–44.
15. Лаврук І., Тодорюк С., Кифяк В. Нерівність доходів населення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 40–44.
16. Лютий І., Моташко Т. Доходи населення та їх роль у формуванні фінансових ресурсів держави. *Світ фінансів*. 2011. Вип. 2. С. 59–65.
17. Постова А. Доходи населення в ринковій економіці сучасності. Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства. 2020. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19279/1/700-702.pdf>
18. Попрозман О. І. Засоби державного управління розвитком соціальної інфраструктури України. Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Наук.-дослід. екон. ін-ту. Київ, 2016. Вип. 1 (176). С. 13–18.
19. Шевчук В. О. Аналіз динаміки рівня заробітної плати в Україні та країнах ЄС як складова дослідження кон'юнктури ринку праці. *Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління»*, 2023. Вип. 53. С. 119–127.
20. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>
21. Офіційний сайт Міністерства фінансів. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/2022>
22. Андрейцева І. А. Доходи і якість життя населення України: сучасний стан. Економіка та суспільство. 2021. Вип. 29. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/564>

23. Гуріна Н. В. Економічна сутність доходів та їх класифікація: проблеми і шляхи вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 12. С. 203-205.
24. Прожитковий мінімум в Україні: бідність чи гідний рівень життя? Економічна правда. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/11/6/706251/>
25. Костишина Т. А. Регулювання доходів як чинник забезпечення якості життя населення. *Науковий вісник ПУЕТ. Серія «Економічні науки»*. 2016. № 5(77). С. 75–85.
26. Дяченко Я. Я. Логіка упорядкування понятійного апарату і протидії тіньовій економіці. *Фінанси України*. 2021. № 12. С. 41-46.
27. Колот А. Теоретичні і прикладні аспекти підвищення доходів працюючих як передумови збереження та розвитку людського капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2019. № 8. С. 19–27.
28. Семенченко А. В. Удосконалення механізму державного регулювання доходів населення. *Бізнес Інформ*. 2020. № 5. С. 51-56.
29. The Development Impact of the War in Ukraine: Initial projections. UNDP. 2022. URL: <https://www.undp.org/publications/development-impact-war-ukraine-initial-projections>
30. Bourguignon, F. The Poverty-Growth-Inequality Triangle. Washington, D.C., World Bank. 2004. URL: http://siteresources.worldbank.org/INTPGI/Resources/342674-1206111890151/15185_ICRIER_paper-final.pdf
31. Вдовин М. Л., Зомчак Л. М., Міщук Т. В. Аналітика сучасного стану добробуту населення України. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 39. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1419>
32. Офіційний сайт: Державна служба статистики України URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

33. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
34. Соціальний захист населення України у 2020 році: Статистичний збірник / відп. за вип. Сенік І. В. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 121 с.
35. В Україні збільшилася середня зарплата, але інфляцію не перекрила. Економічна правда. 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/17/706724>
36. Андрейцева І. А. Рівень життя населення України за умов соціально-економічної нестабільності. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2141>
37. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : монографія. Київ, 2021. 423 с.
38. Мінімальна зарплата в Польщі та Європі: чи вистачить на базовий продуктовий кошик. URL: <http://vsetutpl.com/minimalna-zarplata-v-polschi-ta-evropi-chy-vystachyt-na-bazovyy-produktovyy-koshyk>
39. Козюк В. В. і Кремезь А. С. Диференціація нерівності розподілу доходів населення України у воєнний і повоєнний період. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 1. С. 64–71.
40. Інфляційний звіт (квітень 2023 р.). Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2023-Q2.pdf?v=4
41. Структура сукупних ресурсів домогосподарств є 2010-2022 рр. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
42. ООН оцінила наслідки російського вторгнення для українців - як впали доходи. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3724982-oon-ocinila-naslidki-rosijskogo-vtorgnenna-dla-ukrainciv-ak-vpali-dohodi.html>

43. Горин В. П., Сидор І. П. Чинники формування доходів населення в економіці України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 24 (2). С. 58-63.
44. Волошина С. В., Скубіліна А. В., Чеботаренко А. М. Нерівність доходів населення України як перешкода розвитку людського капіталу. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/9_ukr/153.pdf
45. Income inequality. OECD. URL: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm>
46. Поглиблення нерівності в доходах населення в умовах збройної агресії проти України. НІСД. 2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pohlyblennya-nerivnosti-v-dokhodakh-naselennya-v-umovakh-zbroynoyi>
47. Coulter Ph. V. *Measuring inequality: A methodological handbook*. Routledge, 2019. 204 p.
48. Волохова І. С. Результативність податкового регулювання доходів фізичних осіб. *Український економічний часопис*. 2023. Вип. 1. С. 5-10.
49. Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни росії проти України» (дванадцята хвиля дослідження). Аналітичний звіт. 2023. Gradus Research. URL: https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf
50. В Україні запровадять принцип гарантованої базової соціальної допомоги. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3682334-v-ukraini-zaprovadat-princip-garantovanoi-bazovoi-socialnoi-dopomogi.html>
51. Annex council implementing decision on the approval of the assessment of the recovery and resilience plan for Bulgaria / Council of the EU and the European Council. URL: <http://surl.li/heggx>
52. Шаманська О. І., Слободиський С. М. Особливості розвитку ринку цінних паперів в Україні. *Ефективна економіка*. 2017. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5431>

53. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2023: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2023. 343 с.
54. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член.-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.
55. Длугопольський О.В., Кравчук О.П. Тенденції у розподілі доходів населення України в умовах ризиків воєнного стану. *Innovation and Sustainability*, 2023. № 3. С. 76–86. URL: <https://ins.vntu.edu.ua/index.php/ins/article/view/190>
56. Балакірева О. М., Черненко С. М. Нерівномірність доходів населення України як соціально-економічна проблема. *Український соціум*. 2009. № 3. С. 49–64.
57. Лаврук І. Г., Тодорюк С. І., Кифяк В. І. Нерівність доходів населення в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 40–44.
58. Гончарова К. Від 5,5 тисяч євро на місяць. В яких країнах Європи найвищі зарплати. РБК-Україна. 2023. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/vid-5-5-tisyach-evro-misyats-kih-krayinah-1689601041.html>
59. Маркіна І. А., Калініченко О. В., Лесюк В. С. Економічна нерівність: світовий досвід та особливості в Україні. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 3. С. 172–180.
60. Which countries have the best, and worst, living standards? *The Economist*. Mar 13th 2024. URL: https://www.economist.com/graphic-detail/2024/03/13/which-countries-have-the-best-and-worst-living-standards?itm_source=parsely-api
61. GDP per capita growth (annual %) – Ukraine. (2023) The World Bank Group. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG?locations=UA>

62. Янишин Я. С., Дудяк Р. П., Вовк О.-В. М. Тіньова економіка в Україні та її детермінанти. Науковий вісник ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького. Серія: Економічні науки. 2023. т 25, № 101. С. 22–30.
63. Юрчик Г. М., Самолук Н.М. Оцінювання диференціації доходів населення України з урахуванням їх тіньової компоненти. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 3. С. 31–44.
64. Черней В.В. Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 448 с.
65. Вільчинська О. М., Політило І. П. Аналіз впливу тіньової економіки на розподіл доходів населення в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2018. Вип. 6 (11). С. 564–570.
66. Markina I., Diachkov D., Oke O. The influence of social responsibility on the quality of life improvement as a significant element of management of sustainable development of cooperatives: Ukrainian and foreign experience. *Journal of Research on Trade, Management and Economic Development*. 2018. Vol. 5, Issue 2 (10). URL: <http://jrtmed.uccm.md>.
67. Лялюк Г., Литвин А. «Раптова бідність» та зниження доходів під час війни. Стан добробуту українців відчутно знизився. ЕВА. 26.10.2022. URL: <https://eba.com.ua/raptova-bidnist-ta-znyzhennya-dohodiv-pidchas-vijny-stan-dobrobutu-ukrayintsiv-vidchutnoznyzyvsya/>
68. Дев'ять фактів про те, наскільки бідні українці. *Business Views*. 18.03.2020. URL: <https://business-views.com.ua/ru/economy/id/devjat-faktiv-pro-tenaskilki-bidni-ukrajinci-2109/>
69. Shalal A. World Bank says Ukraine has tenfold increase in poverty due to war. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfoldincrease-poverty-due-war-2022-10-15/>
70. Авчухова А. М., Шиптенко Т. В. Використання європейського досвіду подолання бідності в Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 90–95.

71. Faith in Action: 10 Strategies for Faith Communities to Alleviate Poverty & Empower Individuals. URL: <https://sharedhumanityproject.org/blog/faith-in-action-10-strategies-for-faith-communities-to-alleviate-poverty-and-empower-individuals>
72. What are the measures taken by India to reduce Poverty? 2024. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/what-are-the-measures-taken-by-india-to-reduce-poverty/>
73. Бондаревська К., Ткаченко Ю., Онищенко В. Бідність в Україні та перспективи її подолання. *Бізнес Інформ*. 2022. №11. С. 162–168.
74. Прояви економічної нерівності населення в Україні в контексті забезпечення стійкості. НІСД. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/proyavy-ekonomichnoyi-nerivnosti-naselennya-v-ukrayini-v-konteksti>